...::KENT AKADEMİSİ | URBAN ACADEMY

Volume: 19 Issue: 8 – 2026 | Cilt: 19 Sayı: 8 - 2026

ARTICLE INFO | MAKALE KUNYESI

Article Type: Research Article | Araştırma Makalesi
Received | Gönderilme Tarihi: 05.09.2026
Accepted | Kabul Tarihi: 29.10.2026
Published | Yayın Tarihi: 29.10.2026

CITATION | ATIF KÜNYESİ

Kalelioğlu, M.R. (2026). Moderniteden Neoliberalizme: Gaziantep'te Kentsel Mekânın Gelişimi ve Dönüşümü, *Kent Akademisi*, *19*(8):01-25. https://doi.org/10.35674/kent.2033269

Moderniteden Neoliberalizme: Gaziantep'te Kentsel Mekânın Gelişimi ve Dönüşümü

From Modernity to Neoliberalism: The Development and Transformation of Urban Space in Gaziantep

Mehmet Ragıp KALELİOĞLU[1]

Öz

Bu çalışma, Türkiye'nin önemli sanayi ve ticaret odaklarından biri olan Gaziantep kentinin 1839-2025 yılları arasındaki mekânsal gelişim ve dönüşüm sürecini kuramsal yorumlara dayalı olarak çok ölçekli ekonomi-politik dinamikler, kurumsal müdahaleler ve mekânsal pratikler çerçevesinde incelemektedir. Araştırmada İlhan Tekeli'nin modernite projelerine dayalı dörtlü dönemselleştirme yaklaşımı, 2000 yılı sonrası hızlanan metropoliten dinamikler nedeniyle genişletilerek beş dönemli analitik bir çerçeveye dönüştürülmüştür. Bu kapsamda kentte özellikle 2000 sonrası dönüşümler Harvey'in mekânsal düzenleme, Brenner ve Thedore'un fiilen var olan neoliberalizm ile Soja ve Garreau'nun çok merkezli kent ve kenar kent yaklaşımlarıyla ilişkilendirilmiştir. Metodolojik açıdan çalışmada tarihsel-morfolojik analiz, doküman incelemesi, yerinde saha gözlemleri ve haritalama teknikleri kullanılmıştır. Araştırma bulguları, kentin mekânsal gelişiminin sadece imar kararlarıyla değil; sanayileşme, göç, kentsel rant mekanizmaları, yerel sermaye örgütleri ile merkezî ve yerel yönetim kararlarıyla şekillendiği düşüncesini oluşturmaktadır. 1980 öncesi modernist ve sosyal-refah odaklı kentsel uygulamalar, 1980 sonrasında serbest piyasa ve ihracat teşvikleriyle aşınmaya başlamış; 2000 yılı sonrasında ise, sermayenin yapılı çevreye ve gayrimenkul projelerine aktarılarak neoliberal kentsel dönüşüm ve yenileme aşamasına geçildiğini göstermektedir. Bu süreçte tarihî çekirdekteki Merkezî İş Alanı (MİA) batıya doğru yer değiştirirken; kentsel dönüşüm, iyileştirme ve çeperde beliren yeni alt merkezler kentsel yapıyı değiştirmiştir. Sonuç olarak Gaziantep, geleneksel tek merkezli yapıdan çok merkezli, parçalı ve metropoliten bir mekânsal forma dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: mekânsal gelişim, modernite, neoliberal kentleşme, alt merkez, Gaziantep

ABSTRACT

This study examines the spatial development and transformation process in Gaziantep, one of Turkey's major industrial and commercial hubs, from 1839 to 2025. The analysis is conducted within the framework of multi-scale economic and political dynamics, institutional interventions, and spatial practice patterns, based on theoretical interpretations. In this research, İlhan Tekeli's four-phase periodization approach, based on modernity projects, is extended into a five-phase framework to accommodate the accelerated metropolitan dynamics observed after 2000. Accordingly, the city's transformations, particularly post-2000, are associated with Harvey's concept of the spatial fix, Brenner and Theodore's 'neoliberalism in practice,' and Soja and Garreau's models of polycentric cities and suburban areas. Methodologically, the study utilizes historical-morphological analysis, document review, on-site field observations, and mapping techniques. The findings indicate that the city's spatial development has been influenced not only by zoning policies but also by industrialization, migration, urban rent mechanisms, local capital organizations, and governmental decisions. Furthermore, the research demonstrates that modernist and social-welfare-oriented urban practices prior to 1980 began to decline after 1980 due to free-market policies and export incentives. Post-2000, Gaziantep entered a phase of neoliberal urban transformation and renewal, with capital inflows directed toward the built environment and real estate projects. During this period, the Central Business District (CBD) shifted westward within the historic core, accompanied by urban renewal and revitalization initiatives and the emergence of new sub-centers on the periphery, collectively reconfiguring the urban fabric. As a result, Gaziantep has transitioned from a traditional single-centered urban structure to a multi-centered, fragmented, and metropolitan spatial configuration.

Keywords: spatial development, modernity, neoliberal urbanization, sub-center, Gaziantep

*** Sorumlu Yazar:**[1] Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Gaziantep, Türkiye, rkalelioglu@gantep.edu.tr ORCID: *0000-0002-1127-3579*

1. GİRİŞ

1980 sonrası neoliberalizm ve küreselleşme temelinde kurumsal yeniden yapılanmalar ve üretim-tüketim ilişkilerinin değişen dinamikleri, kentsel mekânı doğrudan bir meta ve sermaye birikim alanı olarak tasarlandığı geniş çaplı bir dönüşüme işaret etmektedir (Polanyi, 2020/1944; Peck, Theodore & Brenner, 2009; Penpecioğlu, 2011; Eraydın, 2013; Gülhan, 2025). Ancak bu süreç, bir yandan sermayenin dolaşımını hızlandıran ve mekânsal engelleri yeniden düzenleyen zaman-mekân sıkışması dinamikleriyle bağlantılıyken (Harvey, 2012a/1989), diğer yandan farklı ekonomik, kurumsal ve siyasal dinamiklerin karşılıklı etkileşimiyle kentsel dokunun morfolojik ve fonksiyonel yapısını yeniden şekillendirmektedir (Brenner & Theodore, 2005; Tekeli, 2009). Küresel ölçekte yaşanan 1929 Büyük Buhranı'ndan 1980'li yıllara kadar Keynesyen ekonomi ve sosyal devlet uygulamalarına ve 1980 yılı sonrası yerleşen neoliberal politikalara kadar uzanan krizler ve sermaye birikim arayışları, kentsel mekânın sürekli olarak yeniden üretilmesini zorunlu kılmıştır (Brenner & Theodore, 2005; Harvey, 2013:71).

19. yüzyıl başındaki Sanayi Devrimi'nden itibaren başlayan uluslararası kentleşme literatürü; mimarlık, sosyoloji, planlama ve coğrafya disiplinlerinin katkılarıyla, kentsel mekânın gelişim ve değişimini açıklayan farklı kuramlar çerçevesinde gelişmiştir. Literatür feodalizmden kapitalizme geçişi ve toplumsal yapının dönüşümünü iş bölümü, sınıfsal çelişkiler gibi gerekçelerle açıklayan Howard ve Cerda'ya dayalı klasik kuramlarla başlamış; 1920 ve 1930'larda Chicago Okulu, Harris ve Ullmann'ın çok merkezli kent modeline; Le Corbusier ve Moses'ın modernist anlayışından, bu anlayışa karşı çıkarak 1970'lerde Lefebvre ve sonrasında Harvey, Castells, Soja, Smith'le yükselen ve Brenner'la devam eden eleştirel kuramlar ise kenti sermaye birikiminin, tüketimin ve mekânın üretiminin gerçekleştiği ekonomi-politik bir çatışma alanı ve kent hakkı mücadelesinin odağı hâline getirerek ilerletmişlerdir. Ayrıca Theodore, Peck ve Brenner (2012) kenti, piyasa disiplini ve kentsel rant çerçevesinde neoliberalizmin kentleşmesi şeklinde tanımlamış ve literatürün zenginleşmesine katkı sağlamışlardır.[2]

Türkiye'nin modernleşme ve kentleşme deneyimi, Batı merkezli kurgulanan kuramsal kalıplara hiçbir şekilde sığdırılamayacak düzeyde özgün kurumsal dinamikler, aktör kapasiteleri ve meşruiyet alanları barındırmaktadır (Tekeli, 2006). Esasen Türkiye kentlerinin gelişimine odaklanan literatür incelendiğinde üç ana eğilim belirlenmektedir: Tekeli'ye (2006) göre iki ana eğilimi ampirik açıdan dikkate alınırken, bu kapsamda bir grup çalışma kentsel gelişimi sadece birbirini izleyen imar planlarının ve yönetim kademesinde verilen kararların kronolojisi üzerinden okunurken (örneğin Günay, 2006; Yenice, 2012; Şahin, 2015; Sakar & Ünlü, 2019; Hıdıroğlu, 2019); başka bir araştırma grubu ise mekânın fiziksel büyümesini ve işlevsel arazi kullanımındaki değişimleri salt betimsel bir yaklaşımla ele almaktadır (Yiğit, 2019; Dağlı & Çağlıyan, 2021). Halbuki salt planlama tarihi açısından kenti okumak, pratikteki toplumsal ve spontane dinamikleri gözden kaçırma riski taşırken; kenti sadece morfolojik değişimlerle sınırlamak da mekânı şekillendiren ekonomi-politik dinamikleri görünmez hâle getirmektedir. Bu durum, fiziksel-mekânsal değişim ile bunu üreten toplumsal, ekonomik ve kurumsal süreçleri tarihsel-diyalektik bir bütünlük içinde ilişkilendiren kuramsal ve ampirik çalışmalara duyulan ihtiyacı açığa çıkarmaktadır (Tekeli, 2006).

Bu çalışma kapsamında öne sürülen üçüncü eğilim ise, son çeyrek asırda gelişen ve kenti ekonomi-politik, kentsel rant, neoliberalleşme ve kent hakkı bağlamında tartışan eleştirel çalışmaların Türkiye'deki kentleşme ve mekânsal dönüşüm literatürünü zenginleştirdiğidir. Bu çerçevede modernleşme ve neoliberalleşme süreçleri, kentsel politikalar, kurumsal yeniden yapılanma, kentsel kriz, büyük projeler, sanayisizleşme, konut sorunu, gecekondu, korunaklı siteler, kentsel dönüşüm, soylulaştırma, fonksiyonel dönüşüm ve sosyomekânsal ayrışma boyutunda zengin teorik (Kıray, 1972; Tümertekin, 1973; Erman, 2004; Ergun, 2004; Ataöv & Osmay, 2007; Şengül, 2009; Işık & Pınarcıoğlu,

[2] Disiplinler arası kentleşme literatürü ve literatürün kronolojik dönüşümün kapsamlı bir analizi için bkz. Turut & Özgür, 2018; Yetişkul, 2020; Metlioğlu, 2021.

2012; Çetin, 2012; Eraydın, 2013; Keleş, 2017; Tekeli, 2009; 2010; 2011a; 2011b; Gülhan, 2025) ve ampirik (Uzun, 2006; Öktem, 2006; 2011; Geniş, 2009; Penpecioğlu, 2011; 2013; Güzey, 2012; Erman, 2013; Yalçıntan, Çalışkan, Çılgın & Dündar, 2014; Kulözü, 2016; Gülhan, 2022) bir araştırma birikimine sahiptir. Ancak bu çalışmalardan biri olan Kulözü (2016)'nün Erzurum kentinin tarihî dokusu ile Erken Cumhuriyet dönemindeki kentsel doku arasındaki ikiliği açıklamaya çalışırken Tekeli'nin (2006) sadece ilk iki tarihsel dönemlendirmesine dayalı çerçevesini kullandığı belirlenmiştir. Bu çalışma ise Gaziantep'in mekânsal gelişimini, Tekeli'nin (2006) Türkiye'deki kentleşme dinamiklerini kavramada güçlü ve analitik bir zemin oluşturan dört döneme dayalı yaklaşımını, 2000 yılı ve sonrasındaki gelişmeleri içeren, mevcut mekâna özgü ve daha genel geçer bir kuramsal model iddiası olmamakla birlikte beşinci bir dönem daha ekleyerek neoliberal kentleşme, mekânsal düzenlemeler ve küreselleşme dinamikleriyle ilişkilendirerek ampirik açıdan incelemeye çalışmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki coğrafya disiplininde ve Türkiye'deki kent coğrafyası literatüründe kentsel morfoloji, arazi kullanımı ve fonksiyonel alanların (özellikle MİA'nın) mekânsal organizasyonunu kuramsal ve metodolojik olarak kurumsallaştıran öncü çalışmalar bulunmakta (Tümertekin, 1965; 1973; Tolun-Denker, 1976; Göney, 1984; Tunçdilek, 1986) ve bu çalışmalar kentin mekânsal büyüme dinamiklerinin anlaşılmasında temel birer referans olmuşlardır. Türkiye'de çok geniş bir yazına sahip olan kentleşme çalışmaları, çoğunlukla İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropollerin deneyimlerine odaklanmıştır. Buna karşın, Türkiye'nin en dinamik ticaret ve sanayi kentlerinden biri olan Gaziantep özelinde yapılan araştırmalar ise genellikle tekil planlama evreleri, kentsel dönüşüm, iyileştirme, konut piyasası ve politikaları ile imalat sanayinin mekânsal yer değişimi gibi temalara dayalıdır (Yüce, 2010; Gürbüz, 2013; Yenice & Yenice, 2018; Hıdıroğlu, 2019; Kuyucu & Say-Özer, 2019; Küçük, 2020; Ecer & Kalelioğlu, 2020; Ayik & Enterili, 2020; Herdem, 2021; Gürbüz, Koca & Altınoluk, 2023; Gülhan, 2024; Karaduman, 2025; Kalelioğlu, 2025). Ancak Gaziantep kentinin planlama deneyimlerini tarihsel süreç içerisinde değerlendiren Hıdıroğlu (2019), Kuyucu & Say-Özer (2019) ve Yenice & Yenice'nin (2018) çalışmaları Gaziantep kentinin gelişimini imar planları üzerinden ortaya koyması açısından önemli birer katkı sunsalar da kenti tam da Tekeli'nin (2006) eleştirdiği salt plan ve planlama kararları üzerinden okumaktadırlar. Dolayısıyla bu yaklaşım; kentin Cumhuriyet öncesi dönemden günümüze kadar uzanan uzun dönemli mekânsal dönüşümünü, ekonomi-politik dinamikleri, ana MİA'nın yer değiştirmesini ve çeperdeki alt kent oluşumlarını bütünlüklü bir perspektifle açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle, Gaziantep'in tarihsel çekirdekten günümüzün çok merkezli metropoliten formuna uzanan mekânsal sıçramalarını, imalat sanayinin yığılma alanları, Merkezî İş Alanı'nın (MİA) yer değiştirmesini ve çeperdeki alt kentlerde (suburb) alt merkezlerin (sub-center) oluşumunu tarihsel sürekliliği ve bütüncül bir dönemselleştirme boyutunda ele alan bütünleşik çalışmalara duyulan gereksinimin hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı; Osmanlı'nın son döneminden (1839) günümüze (2025) kadar uzanan zamansal süreçte Gaziantep kentinin mekânsal gelişim ve dönüşüm evrelerini, zaman-mekân ilişkisi bağlamında bütüncül bir çerçevede ortaya koymaktır. Çalışma, kentsel mekânı biçimlendiren küresel, ulusal ve yerel ölçekteki ekonomik, sosyal, kurumsal ve yönetsel dinamiklerin kentsel yapıya nasıl etki ettiğini literatür ışığında belirlemeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda çalışma; tarihî kent merkezindeki iyileştirme ve potansiyel soylulaştırma alanlarından, geleneksel konut dokusundaki kentsel dönüşüm projelerine; MİA'nın mekânsal ve fonksiyonel açıdan yer değiştirmesinden, özellikle kentin batı, güneybatı ve güney çeperinde ortaya çıkan yeni alt merkez (sub-center) adacıklarına kadar uzanan tezat ve benzer mekânsal örüntüleri çok katmanlı olarak incelemektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel sorusu; "Farklı tarihsel dönemlerde küresel, ulusal ve yerel dinamiklerin kentsel mekânda yarattığı dönüşümler, Gaziantep kent formuna nasıl yansımaktadır?" şeklinde oluşturulmuştur.

Çalışmanın esas motivasyonu, Türkiye'deki kent coğrafyası literatüründe yaygın olan klasik kent formu betimlemeleri ile salt arazi kullanımı analizlerinin ötesine geçerek; literatür ve gözlemlerden hareketle, kentin mekânsal gelişimini çok ölçekli kurumsal müdahaleler, planlama/politika kararları, kurumsal

kapasiteler ve sermaye birikim modelleriyle ilişkilendirerek kuramsal yorumlarla coğrafi bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu hedef çerçevesinde çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde, araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi kurularak mekânsal gelişim ve dönüşüm kavramları tartışılmıştır. Üçüncü bölümde, dönemselleştirme tasarımını içeren yöntem ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Dördüncü bölüm, Gaziantep kentinin 1839-2025 yılları arasındaki mekânsal gelişim ve dönüşümünü beş tarihsel dönem altında hem ampirik verilerle çözümlendiği hem de ilgili kuramsal literatürle tartışılarak değerlendirildiği bulgular ve tartışmaya ayrılmıştır. Son bölümde, elde edilen sonuçlar genel bir sentezle değerlendirilmiş, kentin gelecekteki mekânsal sürdürülebilirliğine yönelik politika ve planlama önerileri sunulmuştur.

2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kentsel mekânın tarihsel süreçteki değişimi, yalnızca bir genişleme ya da birbirini izleyen fiziksel planlama kararlarının bir araya geldiği bir durum değildir. Kentsel mekân; sermaye birikimi, kurumsal yapılar, planlama ve politika kararlarının karşılıklı etkileşimiyle sürekli olarak üretilen ve dönüştürülen, diğer bir ifadeyle kültürle var olan ilişkisel bir örüntüdür (Tekeli, 2011b). Bu kapsamda, kentin mekânsal gelişimini ve zaman-mekân ölçeğindeki kırılmalarını anlamak; kurumsal modernleşme yaklaşımlarını, neoliberalleşme dinamiklerini ve çağdaş kentsel yayılma modellerini bütünsel bir yaklaşımla ele alma ihtiyacı belirmektedir.

Türkiye'nin kentsel gelişim tarihini anlamada en kapsamlı yaklaşımlardan birini sunan İlhan Tekeli (2006, 2009), kentleşme sürecini devletin benimsediği 'modernite projeleri' ve bu projelerin ürettiği 'modernist meşruiyet çerçevesi' bağlamında açıklar. Tekeli'ye (2006) göre Türkiye'de kentsel mekân; Osmanlı'nın son evresindeki dışa bağımlı ve tereddütlü adımlardan (Utangaç modernite), ulus-devlet inşasının rasyonel ve merkeziyetçi planlama arayışlarına (Radikal Modernite); 1950 sonrası hızlı göç dalgalarıyla toplumun geliştirdiği gecekondu ve yapsatçı gibi spontane uyum mekanizmalarından (Popülist Modernite), 1980 yılı sonrasında sosyal-refah devleti kurumlarının çözüldüğü, dışa açılma ve kapitalist piyasa güçlerinin mekânı belirlediği evre (Modernitenin Aşınması). Ancak Tekeli'nin 2006 yılındaki bu dönemselleştirmesinde 2000'li yıllar sonrası dinamiklerin henüz olgunlaşmamış olması sebebiyle, bu çalışmada söz konusu güçlü bir analitik zemin oluşturan dörtlü sınıflandırmaya beşinci bir dönem ilave edilerek 2000 yılı sonrası gelişmeler farklı ölçeklerdeki dinamiklerle şekillendiği bir döneme işaret etmektedir. Böylece 2000 yılı sonrasından günümüze (2025) uzanan süreçte merkezî yönetimin, yani devletin 2001 ile 2004 yılları arasında TOKİ ve Emlak Konut gibi kurumları olağanüstü yetkilerle donatarak kentlerdeki kamu arazilerini imara açması ve yapılaşmanın büyük bir hızla çeperlere doğru genişlemesi (saçaklanma); 5104 ve 5366 sayılı Kentsel Dönüşüm yasalarıyla sermaye odaklı dönüşümlerin yasal altlıklarının hazırlanması; 2012 yılında 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi kanunlarının çıkarılmasıyla yeni ve oldukça büyük kentsel alanların yapılı çevreye dönüşmesiyle sonuçlanmıştır (Penpecioğlu, 2011; 2013; Gülhan, 2025). Yine 2000 yılı sonrası süreçte özellikle 2004 ve 2012 yıllarında Büyükşehir Belediye Kanunları ile girişimci belediyecilik (TOKİ ve bakanlıklarla geliştirilen ortak projelerle) ve çeşitli imar revizyonlarıyla hem kentsel rantın maksimize edilmesi hem de kentsel mekânın sınırları iyice çeperlere doğru itilmesinde ise yerel yönetim kararlarının etkili olduğu belirlenmektedir (Penpecioğlu, 2011; 2013; Gülhan, 2025, s.132). Dolayısıyla tarihsel-kurumsal kırılmalarla şekillenen bu 2000 yılı ve sonrası dönem, kentin mekânsal gelişimini sadece imar ve nazım planları üzerinden değil; ekonomik ve toplumsal dinamiklerin, yasal ve yasal olmayan pratiklerin, büyük kentsel bölgeler (örneğin OSB, üniversite kampüsleri ve toplu konut alanları) ile merkezî ve yerel yönetimlerin takdir yetkilerinin ortak bir ürünü olarak kavramayı ve bir önceki dönemden ayırt etmeyi olanaklı hâle getirmektedir.

1980 sonrası süreçte küresel ölçekte yerleşmeye başlayan neoliberal politikalar, kentsel mekânın üretim biçimini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Brenner ve Theodore'un (2005) 'fiilen var olan

neoliberalizm' tezi kapsamında, neoliberalleşme soyut ve tek tip bir reçete değil; çelişkili, kriz üreten, devlet eliyle yönlendirilen ve her kentin kendi tarihsel, kurumsal ve mekânsal mirasıyla girdiği patika bağımlılığıyla (path dependence)[3] özgün bir dönüşüm süreci olduğunu ifade etmektedir (Theodore vd., 2012, s.26). Bu süreçte kentler, kamu yararı ve sosyal refah odaklı alanlar olmaktan çıkarılarak, sermaye birikiminin hızlandığı, kriz anında yer ve sektör değiştirdiği piyasa gözetimindeki stratejik mekânlara dönüştürülmüştür (Harvey, 2019, s.101). Bu dönüşümün ekonomi-politik mantığını açıklayan Harvey (2019, s.92-93), sermayenin aşırı birikim krizlerini aşmak amacıyla üretim (imalat sanayi) alanından (birincil döngü) kentsel yapılı çevreye yani gayrimenkule ve altyapı yatırımlarına (ikincil döngü) yöneldiğini belirtir. Harvey'in 'mekânsal düzenleme/çözüm' (spatial fix) olarak adlandırdığı bu mekanizma, devlet ve yerel sermaye iş birliğiyle kentsel arsa ve gayrimenkulün doğrudan bir kriz öteleme ve sermaye birikim aracına dönüştürülmesini sağlamaktadır (Harvey, 2012b, s.360-361; Harvey, 2013, s. 71; Gülhan, 2025, s.111). Diğer bir ifadeyle, mekânsal çözüm yoluyla sermaye, kriz dönemlerinde karşılaştığı birikim tıkanıklarını aşmak için kentsel mekânı yeniden yapılandırmakta; mevcut yapılı çevreyi (konut, gayrimenkul ve altyapı gibi) dönüştürüp yeni yatırım alanları yaratarak kendi çelişkilerine mekân üzerinden geçici çözümler ürettiğini ifade etmektedir (Harvey, 2012b, s.394, 398-401; Gülhan, 2025, s.124).

Neoliberal sermaye akışları ve esnek üretim modelleri, 20. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye gibi gelişmekte olan ülke kentlerinin de geleneksel tek merkezli (monosentrik) kent formunun çözülmesine neden olmuştur. Soja'nın (2002; 2011) Postmetropolis yaklaşımında vurguladığı üzere çağdaş kent; geleneksel tarihsel merkezini aşarak çok merkezli (polisentrik), parçalı ve sosyomekânsal açıdan ayrışmış mekânsal 'adacıklar' (Stavrides, 2016) bütününe dönüşmektedir. Bu süreçte tarihsel çekirdek MİA işlevsel ve mekânsal olarak yer değiştirirken; Garreau'nun (1991) 'kenar kent' (Edge City) şeklinde tanımladığı ve kentin çeperlerinde kendi ticaret, iş ve konut işlevlerini barındıran ikincil iş alanları ve alt merkezler (sub-centers) ortaya çıkmaktadır (Özatağan & Güvenç, 2013; Celińska-Janowicz, Smętkowski & Wojnar , 2021, s.435; Garreau, 1991). Türkiye'deki büyük metropollerde bu alt merkezler; bir yandan tarihsel çekirdekteki soylulaştırma ve iyileştirme projeleriyle, öbür yandan çeperdeki kentsel saçaklanma, kapalı-korunaklı siteler ve hizmet odaklı yeni tüketim merkezleriyle kentsel formu çok parçalı/bölgeli bir forma dönüştürmektedir.

Böylece bu çalışmanın temel kuramsal çerçevesi; kentsel mekânın tarihsel bağlamdaki değişimini İlhan Tekeli'nin (2006) modernite ve meşruiyet kapsamına dayandırıp bunu beş dönemlik bir yaklaşımla genişletirken, özellikle 1980 ve 2000 sonrası dönemdeki dönüşümleri Harvey'in mekânsal düzenleme (spatial fix), Brenner ve Theodore'un (2005) neoliberal kentleşme ve Soja ile Garreau'nun çok merkezli/kenar kent kuramları bağlamında alan yazın ışığında açıklamayı benimsemektedir.

3. MATERYAL VE METOT

Bu araştırma, bir kentin tarihsel süreçteki mekânsal gelişim ve dönüşümünü bütüncül biçimde ortaya koymak, farklı ölçeklerde etkili olan sosyal, ekonomik ve siyasal dinamiklerin birlikte değerlendirilmesini odağa alarak incelemeyi hedeflemektedir. Bu amaçla çalışma, küresel, ulusal, bölgesel ve yerel bağlamda gerçekleşen kırılmaların kentin mekânsal formuna yansımalarını tarihsel bağlam içerisinde bütüncül bir şekilde incelemektedir (Tekeli, 2006). Bununla birlikte Tekeli'nin (2006)

[3] Patika bağımlılığı (path dependence): Geçmişte alınan karar, yatırım ve deneyimlerin günümüzde ve gelecekte yapılacakları sınırlandırması ya da genişletmesi durumunu ifade etmektedir (Boschma & Frenken, 2006:281; Vergne & Durand, 2010). Temelde Evrimsel Ekonomik Coğrafya (EEC) yaklaşımında çoğunlukla bölgesel endüstrilerin evrimi, teknolojik bağlantılılık ve yeni sanayi ya da hizmet sektörü dallarının ortaya çıkışı (path cretation) bağlamında tartışılmaktadır (bkz. Boschma & Frenken, 2006; Martin & Sunley, 2006). Bu kavram aynı zamanda kent coğrafyası ve planlama literatüründe de mekânın üretimi ve kentsel morfolojinin sürekliliğinin açıklanmasında kullanılmaktadır. Şöyle ki; kentsel mekânda geçmişten gelen mevcut ikametgâh dokusu, mülkiyet, ulaşım altyapısı, tarihsel lokasyonlar ve çeşitli düzenlemeler gelecekteki mekânsal büyüme ve yayılma yönelimlerini doğrudan etkilediği belirtilmektedir (Schindler & Dionisio, 2021; Gallagher, Sigler & Liu, 2025).

söz konusu dönemselleştirmesinin 2000 yılına kadar olan süreci kapsaması ve sonrasındaki dönemin mekânsal etkilerini sınırlı düzeyde içermesi nedeniyle, bu araştırmada Tekeli'nin (2006) yaklaşımı günümüz koşulları ve Gaziantep kentinin özgün mekânsal gelişim dinamikleri doğrultusunda genişletilmiştir. Böylece Türkiye'de 2001 sonrasında inşaata dayalı sermaye birikim rejiminin, kapsamlı mevzuat düzenlemelerinin, kentsel dönüşüm uygulamalarının ve hızlı metropolitenleşmenin yarattığı kırılmaları kapsayacak şekilde beşinci bir dönem eklenerek analitik tarihsel-mekânsal bir çerçeve tasarlanmıştır. Ancak bu çalışma özellikle 2000 sonrası mekânsal gelişimde rolü olduğu düşünülen kentsel rant transferleri, sermaye birikimi, mekânsal düzenleme, yerel sermaye iş birlikleri ve örgütlenmeleri ile kurumsal patika bağımlılıklarının aktörler nezdindeki işleyişini doğrudan incelememektedir. Bu kavramlar, literatür kapsamında yapılan kuramsal yorumlarla desteklenerek Gaziantep'in geçmişten günümüze mekânsal gelişimini açıklamaya yardımcı olan genel bir çerçeve olarak ele alınmış; ancak saha çalışmasına dayalı olarak yapılacak mikro ölçekte bir araştırma bu çalışmanın kapsam ve veri seti sınırlarını aşmaktadır.

Bu doğrultuda Gaziantep kent mekânının evrimi beş dönemde incelenmiştir: Tanzimat'tan (1839) Cumhuriyet'in ilanına kadar uzanan ve daha çok dış dinamiklerin yönlendirdiği 'Utangaç Modernite' dönemi; 1923-1950 arasındaki ulus-devlet inşası, kurumsal yapılaşma ve Jansen planının yönlendirdiği 'Radikal Modernite' dönemi; 1951-1980 arasındaki hızlı göç, ithal ikamesine dayalı sanayileşme, gecekondu, yapsatçılık ve Aru-Söylemezoğlu ile Can planlarını içeren 'Popülist Modernite' dönemi; 1981-2000 arasındaki dışa açılma, küreselleşme, desantralizasyon, büyükşehir statüsü ve Aldan planının şekillendirdiği 'Modernitenin Aşınması' dönemi; son olarak da 2001-2025 yılları arasını kapsayan, kentsel dönüşüm projeleri, gayrimenkul odaklı sermaye aktarımı, ana MİA'daki yer değişimi, alt merkezlilik ve alt kentleşmenin (örneğin Onkoloji-Güneyşehir, Kuzeyşehir, Karataş-Akkent, İbrahimli-II) belirleyici olduğu 'metropoliten dönüşüm ve neoliberal kentleşme' dönemi.

Çalışma; nitel içerik analizi, doküman incelemesi, muhtarlıklarla gerçekleştirilen kısa telefon görüşmeleri, doğrudan mekânsal gözlem ve Coğrafi Bilgi Sistemleri'ne (CBS) dayalı haritalama tekniklerinin birlikte kullanıldığı karma bir yöntem kurgusuna dayanmaktadır. Araştırmanın ikincil veri seti; Gaziantep kentinin tarihsel imar planlarını içeren kurumların (örneğin Gaziantep Büyükşehir Belediyesi) etüt ve planlama raporları (örneğin Analiz Planlama, 2018), İller Bankası yayınları ve bültenleri, yereldeki kalkınma ajanslarının bölge gelişim raporları (örneğin İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA)) ile referans kaynakların sistematik olarak incelenmesine dayanmaktadır. Bu belgeler ve yazılı kaynaklar; kentin farklı tarihî dönemlerindeki morfolojik büyüme yön ve formlarını, mekânsal stratejileri, sanayi ve konut alanlarının desantralizasyonunu, kentsel altyapı yatırımlarını ve yerel yönetimlerin mekânsal müdahalelerini izlemek amacıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Mekâna dair analizleri somutlaştırmak amacıyla Excel tablosunda kentin tarihsel gelişme aşamalarını yansıtan mahalle kuruluş tarihleri veri tabanı oluşturulmuştur. Yazılı belgeler ve resmî kayıtlar üzerinden tespit edilemeyen kentsel alandaki mahalle kuruluş tarihleri 26 mahalle muhtarıyla Mayıs 2024'te iletişime geçilmiş ve sadece mahallelerin kuruluş tarihi bilgisinin alınmasıyla sınırlı tutulmuştur. Elde edilen veriler, merkez ilçe kaymakamlıkları ve belediyelerin resmî mahalle listeleriyle çapraz kontrole tabi tutularak teyit edilmiş ve CBS ortamında mahalle bazlı mekânsal gelişim haritasına dönüştürülmüştür. Ancak mahallelere dayalı mekânsal gelişim haritası, kentin fiziksel açıdan yayılmasının doğrudan bir ölçümü olmamasına karşın, idari mahalle oluşumlarının zamansal ve mekânsal dağılımına göre renklendirilmiştir. Mahallelerin idari kuruluş ile gerçekteki yapılı çevrenin oluşumuyla birebir örtüşmemekle birlikte özellikle son dönemdeki mahallerin dağılımı Gaziantep kentsel mekânı hakkında daha tedbirli bir değerlendirme yapmaya olanak tanımaktadır.

Araştırmada ayrıca Gaziantep kentinin tarihsel süreçte Merkezî İş Alanı'nda (MİA) meydana gelen yer değiştirmeler ve 2001 sonrasında belirginleşen çok merkezli (polycentric) kentsel form analiz edilmiştir. Bu kapsamda literatürdeki alt merkez ve kenar kent (Edge City) kavram ve kriterleri dikkate alınarak

(Garreau, 1991; Celińska-Janowicz vd., 2021); mikro finans odakları diyebileceğimiz banka şubeleri ve ATM kümelenmeleri ile büyük ölçekli sağlık kompleksleri (örneğin özel hastaneler, Onkoloji ve Şehir hastaneleri), üniversite kampüsleri, perakende ağırlıklı lokal çarşılar ve alışveriş merkezlerinin (AVM) mekânsal dağılışı haritalandırılmıştır. Bu kapsamda bu fonksiyonların bir arada yığıldığı ve kentin çeperinde kendi kendine yeterli çekim merkezleri oluşturduğu koridorlar, kentsel alt merkezler şeklinde tanımlanmıştır.

Çalışma, Gaziantep kentinin tarihsel gelişimini yansıtan imar planları ve çeşitli kurumların raporlarını içeren görsel verilerin incelenmesine ve bunların karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Ayrıca mevcut verilerin kentin hızlı gelişimi ve dönüşümünü izlemekte yetersiz kaldığı durumlarda, saha gözlemi ve yerinde betimlemeye dayalı doğrudan gözlem tekniğinden yararlanılmıştır (Kaya, 2014). Bu kapsamda, kentin ana ulaşım ve gelişim aksları boyunca Nisan 2025'te mekânsal gözlemler yapılmış; kentsel mekândaki fonksiyonel yoğunlaşmalar (örneğin banka şubeleri ve ATM kümelenmeleri), yeni konut alanları, lüks konut koridorları, kentsel dönüşüm bölgeleri, iyileştirme yapılan bölgeler ve imalat sanayi alanları (örneğin OSB ve KSS'ler) yerinde tespit edilmiştir. Böylece saha gözlemleri, kentin mekânsal özelliklerinin yerinde incelenmesine yönelik nitel bir veri toplama tekniği olarak kullanılmış (Kaya, 2014) ve bu gözlemler tarihsel belgeler ve haritalara dayalı beyanları desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Elde edilen veriler CBS ortamında işlenerek tematik haritalara dönüştürülmüş; eski ve yeni MİA'lar, alt merkezler ile kentin yayılma/genişleme yönleri ve bunların ana ulaşım akslarıyla ilişkisi kuramsal yorumla birlikte betimsel olarak analiz edilmiştir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Gaziantep Kentinin Konumu

Gaziantep, Anadolu ile Mezopotamya arasında ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin batısında; Alleben (Sacır Suyu) Deresi ve kale çevresinde, verimli tarım alanları ve savunma avantajı sağlayan konumu sayesinde Tunç Devri'nden beri önemli bir yerleşim ve lojistik yeridir (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 3024; Sönmez, 2018). Kentin Cumhuriyet dönemindeki mekânsal gelişimi ise; özellikle 1960'lı yıllardan itibaren hızlanan göç, ucuz iş gücünün maliyet avantajına dayalı sanayi yatırımları, ulaşım bağlantıları ve sermaye gruplarının yönlendirdiği planlama kararlarıyla şekillenmiştir (Eraydın, 2002; Erman, 2013; Küçük, 2020; Herdem, 2021; Karaduman, 2025). Sanayi bölgeleri (örneğin OSB'ler ve KSS'ler), yeşil alanlar, askerî alanlar, şehir içi ulaşım güzergâhları ve kentsel dönüşüm projeleri (örneğin TOKİ konutları, stadyum) kentin büyüme yönünü belirleyen başlıca araçlar olmuştur (Küçük, 2020). Gaziantep'in mekânsal ve ekonomik gelişimi, bir yandan 1960'lardan itibaren kente yönelen bölgesel iç göç (çoğunlukla ekonomik ve terör kaynaklı) ile 2011'den itibaren Suriye kaynaklı dış göç şeklindeki iki büyük göç dalgasının kente yönelmesi öbür yandan 1960'larda devlet destekli küçük sanayi odakları (KSS'ler) ve 1970'lerde kurulan OSB'lerin altyapısıyla tetiklenmiştir (Eraydın, 2002; İzmen, Daş & Özbal, 2015; TÜRKONFED, 2017). 1980 yılı sonrası neoliberal dönemde kent, tüccar sermayesinin hızla sanayiye dönüşmesi ve ihracat odaklı büyüme modeliyle 'Yeni Sanayi Odağı' ya da 'Anadolu Kaplanı' kimliğiyle bölgesel bir çekim merkezine dönüşmüştür (Eraydın, 2002; Bayırbağ, 2010; Erman, 2013; TÜRKONFED, 2017). Bu kapsamda, yerel sanayi burjuvazisi de kurduğu meslek odaları ve yerel sermaye örgütleri ((GSO, GTO ve Güneydoğu Anadolu İhracatçılar Birliği) aracılığıyla ölçeksel temsil stratejileri geliştirerek kentin mekânsal gelişimine yön vermiştir (Bayırbağ, 2010; Küçük, 2020; Karaduman, 2025). Doğal olarak yaşanan bu süreçte Gaziantep, sahip olduğu stratejik konum ve güçlü ekonomik dinamikler sayesinde bölgenin önemli ticaret ve sanayi odaklarından birine dönüşmüştür.

Tablo 1: Gaziantep kentinde mahallelerin kuruluş dinamikleri, dönemleri ve mekânsal dağılımı

Dönem	Dönem adı	Dönem başında	Dönem sonu	Dönemsel nüfus artışı (%)	Kurulan mahalle sayısı	Mahalle payı (%)	Başlıca yayılma aksları

		kent nüfusu	kent nüfusu				
Cumhuriyet öncesi	Utangaç modernite (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)		35.000 (Tahmini)	-	35	18%	Kale çevresi ve kentin batısına doğru Alleben boyu aksı
1923-1950	Radikal modernite ve Erken Cumhuriyet'in modernleşmesi	39.571 (1927 yılı)	71.887	81,7%	4	2,1%	İstasyon ve Maarif aksı
1951-1980	Popülist modernite, İthal ikame sanayi ve hızlı mekânsal yayılma	71.887	374.290	420,7%	63	32,5%	Karşıyaka, Düztepe, Atatürk Bulvarı ve Kavaklık aksı
1981-2000	Modernitenin aşınması, neoliberal dışa açılım ve mekânsal genişleme	374.290	853.513	128,0%	48	24,7%	Değirmiçem, Emek ve İbrahimli aksı; Gazikent aksı
2001 ve sonrası	Metropoliten dönüşüm, MİA desantralizasyonu ve çok merkezli mekânsal yapı	853.513	1.835.508	115,1%	44	22,7%	Karataş-Akkent-Mavikent aksı; Onkoloji aksı; İbrahimli-2 aksı; Beykent aksı
Toplam					194	100%	

Not: 1927-2024 Yılı nüfus verileri TÜİK genel nüfus sayımları ve ADNKS sonuçlarından (TÜİK, 2025); mahalle sayıları ise yerel idari kayıtlar ve telefon yoluyla mahalle muhtarlarından kuruluş tarihlerinin belirlenmesiyle yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 1'de kent nüfusunun büyüme hızı, plan kararları ve mevcut bazı mahallelerin bölünmesi şeklindeki çeşitli dinamikler ile kentin mekânsal açıdan genişlemesinin (mahalle kuruluşu) birbirine paralel bir şekilde ilerlediği görülmektedir. Ancak 1895/1896 yıllarında Ayıntab kazası merkez (kent) nüfusu yaklaşık 83 bin iken (Bayraktar, 2004, s. 24), Cumhuriyet'in ilk yıllarında 35 bin civarında olması 1914 ile 1923 yılları arasındaki savaşlarda yaşanan can kaybı ve göçe bağlı gelişmelerle ilgilidir (Tablo 1). Cumhuriyet'in ilk döneminde (1923-1950) düşük nüfus artışına bağlı olarak sadece 4 yeni mahalle kurulurken; kentin, Türkiye'deki ithal ikameci sanayileşme ve yoğun kırsal göç süreciyle bağlantılı olarak 1951-1980 yılları arasındaki dönemde nüfus %420 oranında artarken, 63 yeni mahalle (%32,5'lik payla) eklenerek kentin mekânsal yapısında ilk büyük saçaklanma dalgası yaşanmış ve alanı oldukça genişlemiştir (Tablo 1). 1980 sonrası neoliberal dönem, küreselleşme süreci ve nüfus artışıyla birlikte özellikle kentin batı kesiminde üst gelir grubuna yönelik olarak yeni planlı konut alanları ve sanayi odaklı yapılı çevre idari bölümlemelerle birlikte yeni mahallelere dönüşmüştür (Şahinbey Kaymakamlığı, 2024; Şehitkamil Kaymakamlığı, 2024). 2001 yılı sonrasında mekânsal ve ekonomik gelişimini sürdüren Gaziantep kentinin nüfusu iki kattan fazla artarak; günümüzde iki milyona yaklaşan nüfusu ve çok merkezli metropoliten formuyla bölgesel ölçekte önemli bir kentsel alana dönüşmüştür.

4.2. Gaziantep Kentinin Mekânsal Gelişiminin Dönemsel Analizi

Kentin ilk mekânsal gelişimi, Tunç Çağı'ndan 1516 yılındaki Osmanlı egemenliğine kadar Hitit, Asur, Helenistik, Roma, Bizans, Abbasi ve Memluk gibi peş peşe çeşitli hâkimiyetlerin denetiminde kalan Gaziantep'in ilk yerleşim çekirdeği; kale ve etrafındaki Karagöz, Düğmeci, Seferpaşa ve Yaprak gibi geleneksel mahallelerle sınırlı, dar bir mekânsal ortamda gelişim göstermiş olmasıdır (Şekil 1; Şekil 2). 1516'da Osmanlı egemenliğine giren Gaziantep, ticari faaliyetlerin etkisiyle kademeli olarak büyümüş; ancak 17. ve 19. yüzyıllar arasındaki nüfus artışına karşın kentsel alanını büyük ölçüde korumuştur (Canbakal, 2009). Bu dönemde yerleşim, kalenin çevresinden Şehreküstü, Şahveli, Türktepe ve Eyüpoğlu yönlerine doğru genişlemiş; konut alanları özellikle kentin doğusunda, Eski Halep yolu ve Şehreküstü çevresinde yoğunlaşırken; Uzun Çarşı ile Almacı Pazarı arasındaki güzergâh kentin yönetim, ibadet, ticaret ve geleneksel imalat fonksiyonlarını bir araya getiren en önemli merkezî alanını (MİA) oluşturmuştur (Şekil 1; Şekil 2) (Yurt Ansiklopedisi, 1982, s. 3025; Yüce, 2010).

4.2.1. 1839-1922: Utangaç Modernite (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e):

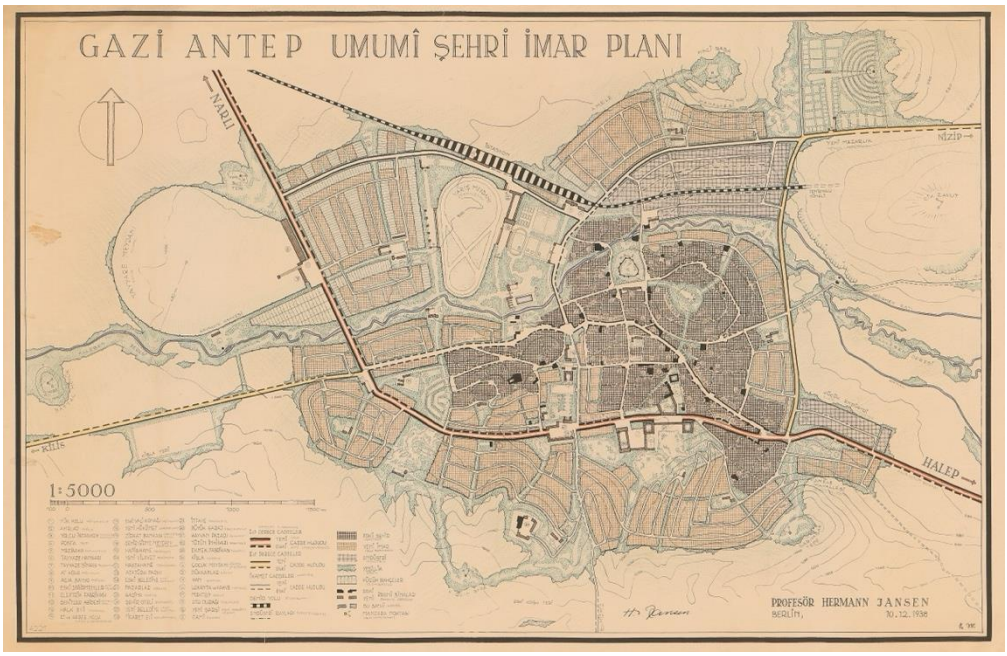
Tekeli'nin kent tarihini (2006) sadece morfolojik açıdan form değişikliği değil, farklı ölçeklerde işleyen kurumsal düzenlemeler, toplumsal aktörler ve mekânsal pratiklerin ilişkisi içinde ele alma önerisi kapsamında, Gaziantep'in (Ayıntab) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan gelişimi birçok boyutu olan bir geçiş süreci olarak görülebilir. Osmanlı İmparatorluğu ölçeğinde belediye örgütlenmesine ilişkin düzenlemeler, özellikle İstanbul özelinde ulaşım ve imar sorunlarına yönelik müdahaleler ile 1877 Belediye Kanunu'nun getirdiği yeni yönetim mantığı, yerel ölçekte ise ticari canlılık, azınlık kesimlerinin kültürel ve ekonomik etkinlikleri, misyoner kurumları (örneğin okul ve hastane) ve yerelde ileri gelenlerin yatırımları kentsel gelişimi etkilerken; 1910'lu yıllarda da Osmanlı'da ilk kez kent bütününe yönelik planlama arayışları belirginleşmiştir.

Bu zaman aralığında Gaziantep'in geleneksel çekirdeği ise; kale, çarşı, hanlar ve ikametgâh alanlarından oluşan sık dokulu yapısını korumuştur. 16. yüzyıldan itibaren kale çevresi ve doğuya doğru bir form yakalayan ve 19. yüzyılda yaklaşık 35 mahalleye ulaşan konut dokusu, üstü örtülü ve dar sokaklar ile düz damlı, eyvanlı ve genellikle bir iki katlı taş evlerden oluşmuş ve ticari merkezle iç içe geçerek bu üç asırlık süreçte Gaziantep kentsel mekânı 0,75 km^2'den 5,9 km^2'ye ulaşarak, yaklaşık sekiz kat genişlemiştir (Canbakal, 2009; Sönmez, 2018). Bununla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şire Han, Bayaz Han, Yemiş Han ve Kürkçü Han gibi ticari yapılar; Alleben Deresi aksı boyunca kentin batısında genelde Ermeni azınlığın kümelendiği Tepebaşı Mahallesi'ndeki Amerikan Hastanesi, Meryem Ana Ortodoks Kilisesi ve konaklar, Bey Mahallesi'ndeki konaklar ve Kendirli Katolik Kilisesi ile Kolejtepe Mahallesi'nde 1876 yılında kurulan Ayıntab Amerikan Koleji (Merkezî Türkiye Koleji) gibi eğitim, dinî ve sağlığa dayalı yapılar kentin mekânsal görünümüne eklenmiştir (Tablo 1; Şekil 1). Öyle ki, on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında kentin doğusunda Müslüman nüfusun, batısında ise Hristiyan (özellikle Ermeni azınlık) nüfusun (1867 yılında Ayıntab'ın %22'si gayrimüslim) yoğunluk kazandığı farklılaşmış bir mekânsal örüntü ortaya çıkmıştır (Yüce, 2010; Bayraktar, 2004). Böylece Ermeni nüfusun zanaat, ticaret ve eğitim alanlarındaki etkinliği; hastanenin, kolejin ve kiliselerin de etkisiyle kentsel peyzajın çok yönlü gelişimini desteklemiştir. Bu durum, geleneksel kentsel doku bütünüyle ortadan kalkmadan modern kurumsal fonksiyonların kent mekânında görünür hâle geldiği Cumhuriyet öncesi 'Utangaç Modernite'nin yerel tezahürleri şeklinde okunabilmektedir (Tablo 1).

İstanbul'da ve Anadolu'nun çoğu kentinde uzun bir süreçte ortaya çıkan bu kentsel birikim, 1914 ile 1922 yılları arasındaki tehcir, savaş ve işgal yıllarının neden olduğu nüfus kayıpları, tahribat ve ekonomik çöküşten ciddi ölçüde etkilenmiştir (Kazgan, 2013, s.47). Bu süreçte Ermeni nüfusun kentten ayrılması, sadece demografik yapıyı değil, zanaat, ticaret, eğitim ve yapılı çevrenin üretimiyle ilintili yerel kapasiteyi de dönüştürmüştür. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte ve özellikle 1950 yılından sonra hızlanan kentleşme, bu döneme ait kent dokusunun özellikle geleneksel taş konutların ve çok boyutlu mimari mirasın önemli bir bölümünü değiştirmiş ya da görünmez kılmıştır. Bu minvalde 1839 ve 1922 yılları arası dönem, Gaziantep'te geleneksel MİA ile yeni kamusal, yönetsel, eğitim ve dinsel yapıların yan yana geliştiği; fakat savaşın oluşturduğu kırılmalarla sonraki döneme aktarılan kentsel mirasın sınırlandığı bir geçiş dönemi niteliği taşıdığı belirlenmiştir.

4.2.2. 1923-1950: Radikal Modernite ve Erken Cumhuriyet'in Modernleşmesi

Cumhuriyet'in ilk döneminde ulus-devlet inşası; Ankara'nın başkent olması, demir yolları aracılığıyla iç pazarın bütünleştirilmesi, devletin öncü girişimleriyle sanayileşme ve Halkevleri aracılığıyla modern yaşamın özendirilerek yaygınlaştırılması düşüncesiyle mekânsal bir nitelik kazanmıştır. Bu kapsamda, 1930'lu yıllarda ulusal ölçekte belediyecilik, halk sağlığı, yapılaşma ve planlama alanlarında çıkarılan düzenlemeler, kentlerin modernist bir meşruiyet çerçevesi içinde geliştirilmesini hedeflemiştir (Tekeli, 2006).

Şekil 1: Gaziantep kent planı
Not: Jansen, Moest & Cuda (1938)

Gaziantep'te bu yaklaşımın somut karşılığı, H. Jansen'in 1938 tarihli imar planıdır (Şekil 1). Plan, tarihî kale ve çevresindeki mevcut yerleşim dokusunu korumayı; buna karşılık kentin dolaşım güzergâhlarını oluşturan ana ulaşım aksları boyunca, özellikle batı ve kuzey yönlerinde, düzenli ve ızgara yapılı yeni gelişme alanları tasarlamıştır (Şekil 1; Tablo 1). Kalenin geleneksel ticari merkez (MİA) olma hâlinin sürdürüldüğü planda, kentin yaşam kalitesi ve sağlığını destekleyecek yeşil alanlar ile kamusal yapılar ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca Jansen vd. (1938) planda, Alleben Deresi-Nizip Caddesi koridoru ile Eski Halep yolu aksında iki üretim (sanayi) alanı tasarlamış; güneyde konut, kuzeyde ise kamuya ait (işçi konutları gibi) arazilere yer vermiştir (Yüce, 2010).

Bununla birlikte, bu dönemin kısıtlı sermaye birikimi, belediyelerin mali kapasitesinin düşüklüğü, yetişmiş plancı eksikliği ve 1929'daki büyük bunalım, planın öngördüğü dönüşümün kapsamını oldukça sınırlı tutmuştur (Tekeli, 2006). Ayrıca Gaziantep hâlâ sonraki dönemlerde ortaya çıkacak kırdan kente yoğun bir göç baskısıyla karşılaşmadığından, planlanan mekânsal genişleme sınırlı düzeyde kalmıştır. Buna rağmen Jansen Planı, geleneksel organik kent dokusundan daha geniş bulvar niteliğindeki caddeler ve düzenli yapı lekelerine dayalı modern bir yerleşim düzenine geçişin ilk izlerini oluşturmuştur.

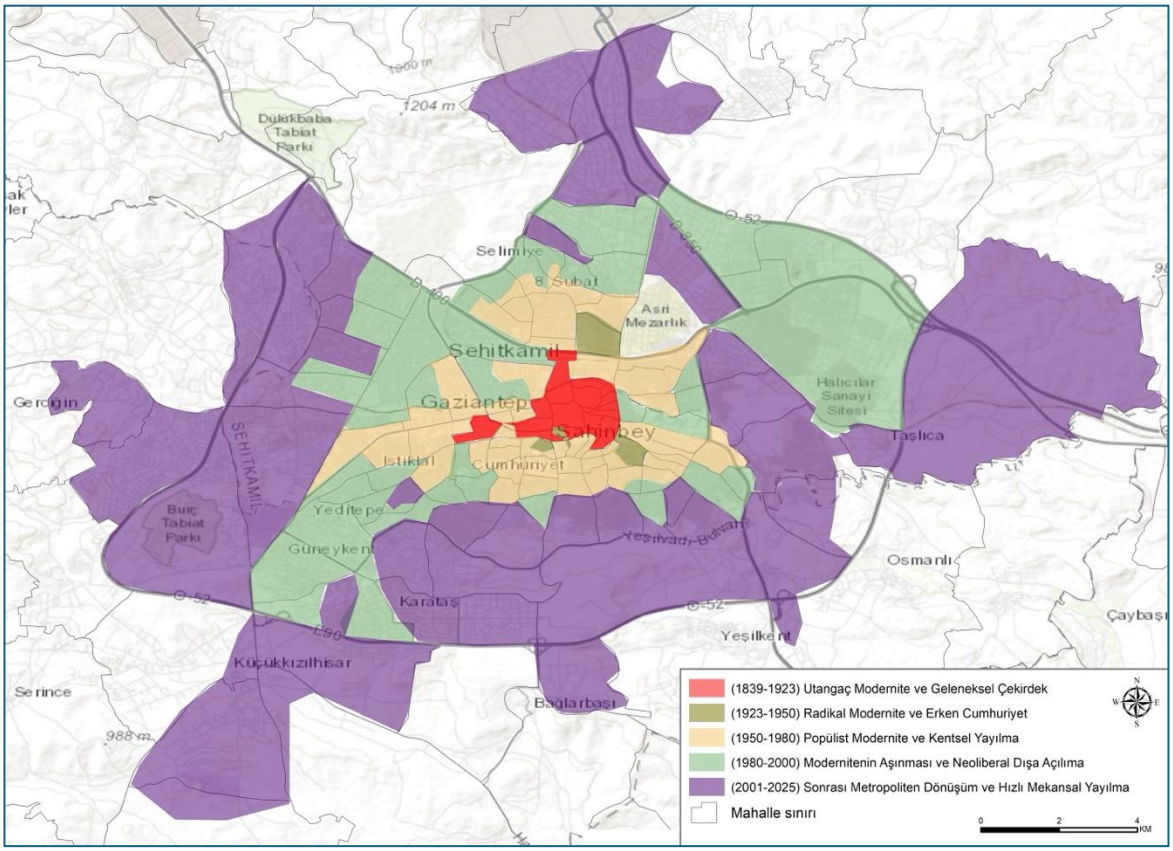
4.2.3. 1951-1980: Popülist Modernite, İthal İkame Sanayi Yapılanması ve Hızlı Mekânsal Yayılma

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde hızlanan kentleşme, Türkiye'de çok partili siyasi ortama geçiş, ithal ikameye dayalı ve iç pazar odaklı sanayileşme, kırdan kente göç hareketleri ve bu minvalde kent merkezlerinde artan arsa fiyatları kentlerin büyüme dinamiklerini dönüştürmüştür (Tekeli, 2006, s.12; Pamuk, 2021, s.230-231). Ancak bu dönem, yeterli sermaye birikimi, istihdam, konut üretimi ve yeterli altyapı kapasitesi oluşturulamadığı için, ilk Cumhuriyet döneminin planlı ve modernist kentleşme mantığı hızla artan nüfus karşısında pek uygulanma imkânı bulamamıştır (Tekeli, 2006). Böylece planlama prensipleri görünürde korunurken, gelişmekte olan ülke kentlerinin gerçeği olan gecekondulaşma, yapsatçı apartmanlaşma, imar afları ve esnek uygulamalar nedeniyle kentler yarı planlı-yarı plansız bir biçimde gelişmiştir (Işık, 1999; Tekeli, 2006).

Ülkedeki bu genel trend, Gaziantep'te de sanayileşme hamleleri (KSS ve OSB gibi), ulaşım yatırımları (özellikle demir yolu ve kara yolu) ve yoğun göç baskısıyla iyiden iyiye belirginleşmiştir. 1950'de yaklaşık 70 bin olan kent nüfusu, 1980 yılına gelindiğinde %420 artış hızıyla yaklaşık 375 bine ulaşmış; bu

duruma paralel olarak aynı dönemde kentte 63 yeni mahalle kurulmuş ve yüz yıllık Cumhuriyet tarihinde en fazla mahalle bu dönemde ortaya çıkmış ve kent, plan kararlarıyla özellikle batıya yönelirken, kentin kuzey, kuzeydoğu ve güney periferisinde düşük gelir gruplarının barınma ihtiyacına bağlı gecekondu alanları ortaya çıkmıştır (Tablo 1; Şekil 2) (İller Bankası, 1972, s.106). Bir yandan Atatürk Bulvarı ve Kavaklık aksı gibi yerlerde bir plan dahilinde genişleyen alanlar öbür yandan Karşıyaka, Çıksorut, Ünaldı, Perilikaya, Nuripazarbaşı ve Düztepe gibi çeperdeki mahallelerde spontane bir şekilde gelişen konut üretiminin Tekeli'nin (2006) belirttiği hâliyle tıpkı İstanbul, Ankara ve İzmir'de olduğu gibi aynı anda ilerlediği bir kentleşme yapısını oluşturmuştur.

Bu dönemin planlı müdahaleleri ise, kentin yeni ulaşım, sanayi ve MİA'sını daha da işlevsel hâle getirmeyi hedeflemiştir. Kemal Ahmet Aru ve H. Kemali Söylemezoğlu'nun 1955 yılına tarihlendirilen plan, yeni gelişme alanları ile dolaşım (ulaşım) akslarını belirlemiş (Yüce, 2010); 1960'ların başında Atatürk Bulvarı aksı boyunca çok katlı apartmanlaşmanın ilk örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1950'li yılların ortalarında Balıklı Meydanı ve çevresindeki kamu binaları (hükümet konağı, adliye, postane ve bankalar) yeni yönetim ve ticaret merkezine (kale yakınındaki geleneksel MİA dışında) dönüşürken, 1959 yılında tamamlanan gar binası ile 1970'lerin başında hizmete alınan havalimanı kentin bölgesel ve ulusal erişilebilirliğini yukarı çekmiştir (Kalelioğlu, 2025). Aynı dönemde kentin doğusunda çimento fabrikasının faaliyete geçmesi ve aynı kentsel bölgede Küçük Sanayi Sitesi'nin (KSS) ve kuzeybatıda da Başpınar Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması Gaziantep'te sanayi odaklı büyümenin mekândaki yansıması olmuştur. Buna ilaveten kentin batı kesiminde Kilis kara yolu üzerinde de 1973 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) Gaziantep kampüsü açılmış ve kentsel mekânın daha da genişlemesiyle sonuçlanmıştır.

Şekil 2: Gaziantep'te Kentsel Mekânın Gelişim ve Yayılım Süreci

Bir diğer konu ise, 1965 tarihli Kat Mülkiyeti Kanunu ile kurumsallaşan yapsatçı konut üretimi, özellikle sonraki yıllarda kentin batısındaki bağ alanlarının dikey mimariye (apartmanlaşma), çeperdeki diğer bölgelerde ise gecekondulaşma (Çıksorut, Karşıyaka, Hacıbaba, Ünaldı, Saçaklı, Düztepe semtleri) yapı

tarzının önünün açılmasına zemin oluşturmuştur (İller Bankası, 1972). Zühtü Can'ın 1974 yılına ait planında nüfusun bir milyona ulaşacağının tahmin edilmesi ve kentin doğusundaki Gazikent gibi toplu konut alanlarının planlanması, esasında kentsel genişlemenin plan yoluyla yapılmak istendiğinin açık bir göstergesidir. Buna karşın, hızlı nüfus artışı ve bu bağlamdaki barınma talebi karşısında beliren gecekondu ve yoğun apartmanlaşma pratikleri, Gaziantep'te de Tekeli'nin (2006) tanımladığı popülist modernitenin temel çelişkisini görünür kılma eğilimindedir. Kent mekânsal açıdan bu dönemde, Tekeli'nin (2006) belirttiği gibi planlama meşruiyetini korumaya çalışırken fiilen kendiliğinden ve emrivakilerle genişlemesini sürdürmüştür.

4.2.4. 1981-2000: Modernitenin Aşınması, Neoliberal Dışa Açılım ve Mekânsal Genişleme

1970'lerdeki küresel ekonomik kriz sonrasında bir yandan ithal ikameci sanayileşme anlayışı çözülürken; öbür yandan esnek üretim, sermayenin hareketliliği, desantralizasyon, yeniden sanayileşme, dışa açıklık ve piyasa merkezli politikalar belirleyici olmuştur (Brenner & Theodore, 2005; Kazgan, 2013; Pamuk, 2021). Türkiye'de 1980 sonrasında ihracata dayalı büyüme stratejisinin kabullenilmesi, özel sektörün desteklenerek güçlendirilmesi ve merkezî yönetimi güçlendirmek amacıyla yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi, kentlerin ekonomik ve mekânsal gelişme dinamiklerini doğrudan etkilemiştir (Tekeli, 2006; Yalçıntan vd., 2014; Pamuk, 2021). Bu süreçte 3030 sayılı Kanun ile (1984 yılı) büyükşehir belediyesi sisteminin kurulması, 3194 sayılı İmar Kanunu ile plan yapma ve onaylama yetkilerinin önemli ölçüde belediyelere devredilmesi, belediyelerin mali ve yönetime dayalı kapasitelerinin genişletilmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, merkezî hükümetin planlama kapsamındaki yetkilerini koruması, yerelleşme eğiliminin tam bir yönetim özerkliğine dönüşmesini sınırlandırmıştır (Aydınlı, 2003).

Anadolu Kaplanı olarak nitelendirilen Gaziantep'teki bu dönüşüm, ihracata yönelen sanayi yapısı, yeni ulaşım bağlantıları (örneğin otoyol) ve büyükşehir statüsüyle (1987) daha da perçinleşmiştir. Kentin 1989 yılındaki yerel seçimlerden sonra büyükşehir belediyesi olarak örgütlenmesi, artan nüfus, sanayi ve konut baskısının yönetimsel açıdan daha geniş bir yaklaşımla ele alınmasına imkân tanımıştır (Karaduman, 2025). Mimar Oğuz Aldan tarafından 1990 yılında hazırlanan imar planı da bu bakış açısını destekler mahiyettedir. Plan; üretim (imalat sanayi) alanları ve otoyolun oluşturduğu kuzey ve doğu eşiklerini göz önünde bulundurarak mekânsal gelişmenin çoğunlukla batı ve güneybatı yönlerinde devam etmesini, yeni alt kentlerin oluşturulmasını ve kent ile OSB'leri arasında yeşil kuşakların geliştirilmesini öngörmüştür (Yenice & Yenice, 2018).

Bu dönemde kentte nüfus %128 artış hızıyla katlanarak artmış, Değirmiçem, Emek ve İbrahimli aksı ile Gazikent aksı başta olmak üzere 48 yeni mahalle eklenmiştir (Tablo 1). Yine üretim ve dağıtım fonksiyonları bu dönemde kent merkezinden çeperlere taşınmıştır. Kentin doğusundaki Şanlıurfa kara yolu aksında KSS, GATEM ve Ayakkabıcılar Sitesi gibi uzmanlaşmış alanlar gelişirken, kuzeybatıda OSB'ler daha da genişlemiştir. Adıyaman kara yolu üzerindeki şehirler arası otobüs terminali ve AVM alanları da kentin çevresel ulaşım koridorları boyunca yeni odakların oluşmasına katkı sağlamıştır (Kalelioğlu, 2025). Böylece sanayi, ticaret, ulaşım ve lojistik fonksiyonları geleneksel kent çekirdeğinin dışına yayılmıştır.

Bu dönemde kentin merkezi formunda da belirgin bir yeniden yapılanma yaşanmıştır. Kale çevresindeki ilk tarihsel MİA ve Balıklı çevresinde 1950'den sonra gelişen ikinci MİA'dan sonra, Gazi Muhtar Paşa Bulvarı – İncilipınar aksında kamu yapıları (örneğin Büyükşehir Belediyesi, Valilik, Defterdarlık), ofisler ve ticari kullanımlarla yeni bir MİA oluşmuştur (Şekil 3). Bu tür yapıların bu alanda yığılması, merkezî işlevlerin ikinci MİA'nın kuzeybatı yönünde mekânsal açıdan da yer değiştirmesine zemin hazırlamıştır. (Şekil 3). Buna ilaveten, nüfus artışı ve konut ihtiyacı karşısında planlı gelişme ile parçacıl uygulamalar birlikte ilerlemiş; imar afları, mevzi planlar ve çeperdeki düzensiz konut üretimi bütüncül planlama anlayışını zorlamıştır. Ancak bu kentsel mekândaki genişleme süreci tarım alanlarının aleyhine bir şekilde gerçekleşmiştir. Sonuçta 1981-2000 dönemi, Gaziantep kentinin sanayi ve ihracat kapasitesine

bağlı olarak büyüdüğü; geleneksel merkezden ayrışan yeni MİA, üretim ve konut alanlarıyla daha parçalı ve dönem sonunda çok merkezli bir yapıya yönelme eğilimine işaret etmektedir.

4.2.5. 2001 Sonrası: Metropoliten Dönüşüm, MİA Desantralizasyonu ve Çok Merkezli Mekânsal Yapı

Konut piyasalarının yeniden yapılandırılması ya da yapılı çevrenin dönüşümü kentsel neoliberalleşmenin en önemli mekanizmaları arasındadır (Peck vd., 2009; Tekeli, 2010; Theodore vd., 2012; Harvey, 2019, s.101). Bu kapsamda çoğunlukla gelişmekte olan ülke ve kentlerinde olduğu gibi Türkiye'de de özellikle 2001 krizi sonrası kentlerin gelişimi, neoliberal birikim modelinin inşaat, gayrimenkul ve altyapı yatırımlarıyla daha güçlü biçimde eklemlendiği diğer bir ifadeyle neoliberal alan açma ve kaynak yaratma stratejileri açısından yeni bir döneme girilmiştir (Gülhan, 2025, s.132). 1999 Marmara Depremi sonrasında güvenli yapılaşma tartışmalarının öne çıkması; 2003 yılından sonra da devletin kentsel mekânın yeniden üretilmesinde yerel yönetim, imar ve dönüşüm mevzuatındaki değişikler; kamu (özellikle belediyeler) ve özel sektörün konut üretimindeki artan rolü bu süreci daha da hızlandırmıştır (Tekeli, 2006; Penpecioğlu, 2011, s.65-66; Temiz, 2013; s.15; Uğurlu, 2013; Keleş, 2017, s.415; Gülhan, 2025, s.132). Bu bağlamda kentsel mekân, sadece barınma ve sanayi ile hizmet alanları arzının alanı olmayıp, aynı zamanda üretim, tüketim ve sermaye birikiminin başlıca araçlarından birine de dönüşmüştür (Brenner & Theodore, 2005; Keyder, 2006; Ataöv & Osmay, 2007; Penpecioğlu, 2011; 2013; Gülhan, 2025, s.124). Diğer yandan bu durum, devletin düzenleyici rolüyle birlikte sermayenin birikim sorunlarını aşmak amacıyla inşaat, altyapı ve gayrimenkul yatırımları yoluyla mekâna yönelmesini ifade eden Harvey'in (2012b, s.360-361; 2013, s.71; Gülhan, 2025, s.127) 'mekânsal çözüm/düzenleme (spatial fix)' yaklaşımıyla açıklanmaktadır.

Gaziantep'te 2000 yılı sonrasının mekânsal gelişimi ve şekillenmesini, ihracata dayalı sanayileşmenin artarak devam etmesi, farklı gelir gruplarına dönük konut üretiminin çeşitlenmesi, özel araç kullanımındaki artış ve yeni ulaşım-altyapı yatırımları etkilemiş görünmektedir (Keyman & Lorasdağı, 2010; İKA, 2024). Bu dönemde kentin nüfusu %115 oranında artarken kapladıkları alanlar oldukça geniş olan 44 yeni mahalle eklenmiştir (Tablo 1). Kentin batısında İbrahimli semti ve çevresi üst gelir grupları için yüksek nitelikli konutlar, rezidanslar, korunaklı siteler, alışveriş merkezleri ve diğer iş merkezlerinin yoğunlaştığı bir prestij bölgesine dönüşmüştür. Kent, kentin güney ve güneybatısındaki Karataş-Akkent ile Beştepe/Onkoloji akslarındaki orta ve orta-üst gelir gruplarına yönelik çok katlı konut ve site yerleşimlerinin yoğunlaşmasıyla daha da genişlemiştir (Şekil 2) (Herdem, 2021, s.79; Gülhan, 2024). Ayrıca Gaziantep Üniversitesi'nin kuzeyi ile 15 Temmuz Mahallesi çevresinde gelişen büyük ölçekli ticaret, alışveriş ve konut yatırımları da batı aksındaki genişlemeyi daha da güçlendirmiştir.

Buna karşılık, sürekli göç alan kentte nüfus baskısı dar gelirli hanelerin konut alanlarında kendini göstermiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen göçlerin yanı sıra Suriye kaynaklı zorunlu göç hareketleri; Karşıyaka, Cinderesi, Çıksorut, Perilikaya, Ünaldı ve Düztepe gibi kuzey, doğu ve güneydoğu çeperlerindeki dezavantajlı mahallelerin büyümesini hızlandırmıştır (Gülhan, 2024). Böylece kentte mekânsal açıdan bir yandan nitelikli ve yüksek maliyetli konut alanları gelişirken, öbür yandan altyapı, barınma ve sosyal hizmet ihtiyaçlarının arttığı yoksul alanlar genişlemiştir. Bu iki zıt mekânsal görünüm, toplumsal farklılığın mekânsal karşılığını ve mahalleler arasındaki prestij farklarını daha görünür kılma eğilimindedir.

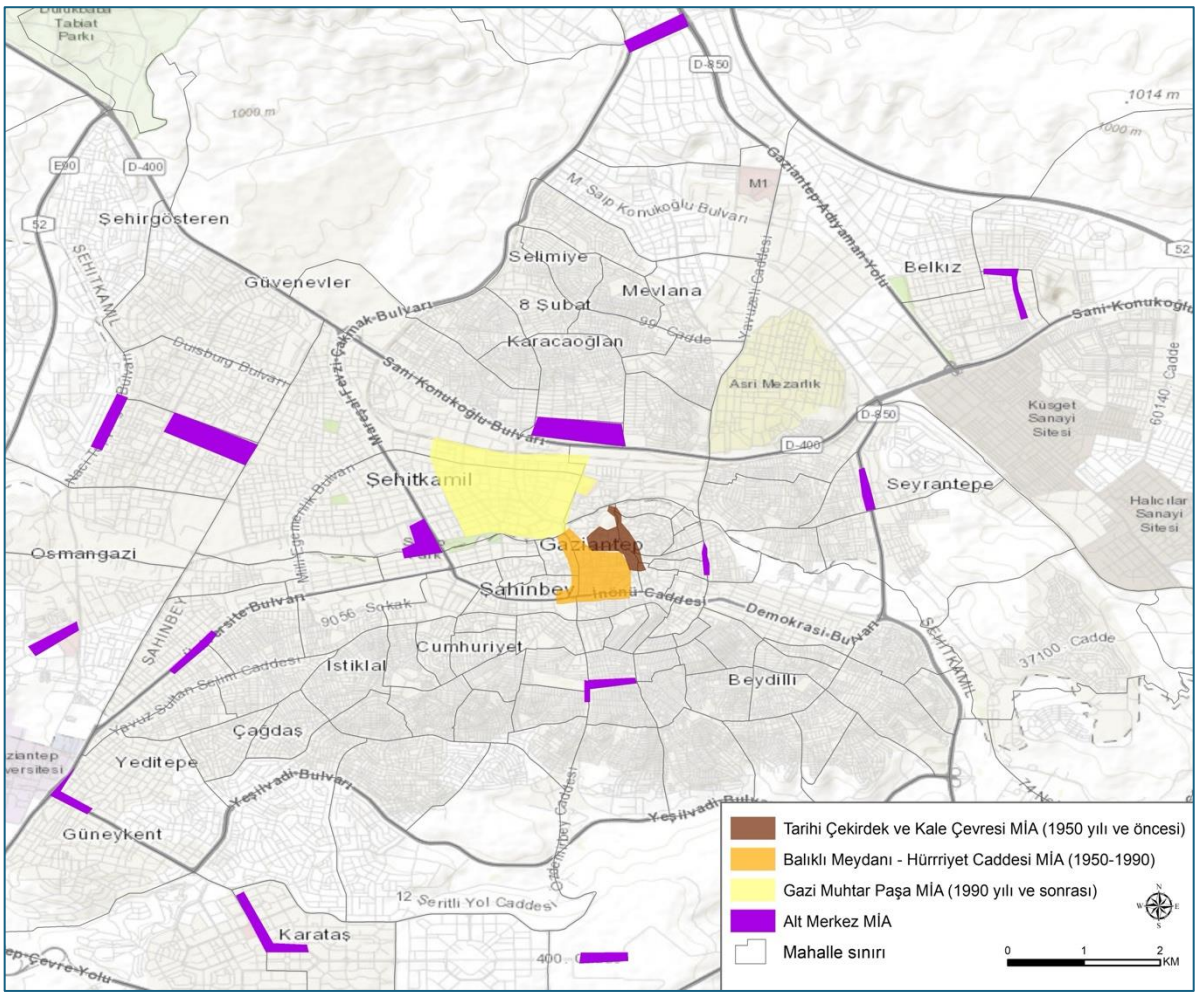
Bu dönemde, kentin merkezindeki dönüşümün iki ayrı eksen de ilerlediği gözlemlenmektedir. İlki Şehreküstü, Tepebaşı ve Bey ile kale yakınındaki Karagöz, Boyacı, Şekeroğlu ve Yaprak mahallelerinde bulunan geleneksel Antep evleri, hanlar, hamamlar, bedestenler, ibadet yapıları ve tarihi sokaklar; yenileme, iyileştirme ve turizm odaklı (butik otel ve kafe) canlandırma müdahalelerine işaret etmektedir (Analiz Planlama, 2018, s.44; Günaydın & Altunkasa, 2019). Buna karşılık ikincisi ise, İpekyolu-Karşıyaka (Eydibaba), Çamlıca-Nuripazarbaşı ve Nizip Caddesi gibi 1950 ve 1960'larda inşa edilen konut alanları kentsel dönüşüm uygulamalarıyla yeniden yapılandırılarak sermaye birikim süreçlerinin mekânsal yansıması olarak ele alınabilir (Gürbüz, 2013; Ecer & Kalelioğlu, 2020; Ayik &

Enterili, 2020; GBB Konut, 2026). Dolayısıyla bu durum Gaziantep kentsel mekânının tarihî merkezinde, tıpkı Tekeli'nin (2006) belirttiği gibi (İstanbul'daki Beyoğlu ve Eminönü) koruma-turizm eksenli bir dönüşüm, çeperde ise sıfırdan konut üretimi ve dönüşüm odaklı bir yeniden yapılanma şeklinde yorumlanabilir.

Kentin mekânsal genişlemesi, 2006 sonrasında Karataş ikinci bölge, Akkent, Burç ve Küçük Kızılhisar gibi alanların imara açılmasıyla güney ve güneybatı yönünde hız kazanmıştır (Şekil 2). Kentin kuzeybatısı ve kuzeyinde OSB'ler, kuzeyde askerî ve diğer kamu yerleşkeleri ve bazı doğal eşikler gelişmeyi sınırlandırırken; çevre yolu bağlantıları, yeşil alan düzenlemeleri ve yeni konut projelerinin kentin farklı yönlerde yağ lekesi şeklinde genişlemesine zemin hazırlamaktadır (Analiz Planlama, 2018; Herdem, 2021). Kuzeyşehir ve Güneyşehir hatta günümüzde Bedirköy ve Suboğazı köyü çevresinde 20 bin konutluk bahçeli ev projeleri yine sermaye birikim süreçlerinin mekânsal bir yansıması olarak güncel ve popüler örnekleri şeklinde yorumlanabilir (GBB Konut, 2026). Bu tür projeler, konut üretiminin belediye iştirakleri aracılığıyla kentin çeperine taşındığını, metropoliten gelişmenin yeni alt kent alanları üzerinden sürdüğünü ve serbest piyasa söyleminin yerel yönetim eliyle yapılandırılan 'kentin fiilen var olan neoliberalizm' teziyle (Brenner & Theodore, 2005) örtüşen bir eğilim sergilemektedir. Bu durum aynı zamanda Harvey'in sözünü ettiği devlet ya da yerel yönetimlerin politik müdahalesiyle sermayenin yeni mekânsal alanlar bularak bu orta büyüklükteki kentsel projeyi desteklediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu durum Harvey'in vurguladığı mekânsal yeniden yapılanma aracılığıyla krizin farklı toplumsal kesimlere ve coğrafyalara aktarıldığının bir örneği şeklinde yorumlanabilir (Gülhan, 2025, s.132).

Sonuç olarak 2001 sonrası dönem, Gaziantep kentinin geleneksel merkezinin çevresinde rant dinamikleriyle ilişkili koruma ve turizm odaklı; batısında tüketim, prestij konutları ve hizmet sektörüne dayalı; çeperlerde ise toplu konut, göç ve düşük gelirli konut alanlarıyla şekillenen çok katmanlı ve saçaklanmış bir metropoliten forma yöneldiği bir dönem olarak değerlendirilebilir (Şekil 2). Tüm bu gelişmeler Türkiye bağlamına paralel bir şekilde planlı müdahalelerle birlikte, yeni alanların imara açılması, dönüşüm kararları ve büyük ölçekli konut projeleri yoluyla gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bu durum Gaziantep özelinde yapılan araştırmaların bulgularıyla hem de bölge planlarında sürdürülebilir kentin özellikle tarım alanları üzerinde oluşturduğu baskıyla da ilişkili olduğuna dair küçük ipuçları sunmaktadır (Gürbüz, 2013; Ecer & Kalelioğlu, 2020; Ayik & Enterili, 2020; Küçük, 2020; Herdem, 2021; İKA, 2024). Dolayısıyla bu peyzaj, bütüncül planlama açısından problemli ve aynı zamanda parçalı bir büyüme örüntüsüne zemin hazırlamış olabilir.

Kentsel mekânda yaşanan dönüşüm sadece konut ve sanayi alanlarıyla sınırlı kalmamış; sermayenin desantralizasyonu ve birikim süreçleri bağlamında okunabilecek bir başka mekânsal gelişme ise kentin MİA morfolojisinde de belirgin bir yer değiştirme ve fonksiyonel farklılaşma sürecine işaret etmektedir. Osmanlı dönemi öncesinden 1950'li yıllara kadar kentin yönetim ve ticari merkezini (MİA), tarihsel çekirdeği oluşturan kale ve Uzun Çarşı çevresi oluştururken; nüfus artışı, dolaşım (ulaşım) ağlarının modernleşmesi ve 1950'lerde Balıklı Meydanı'nda inşa edilen yeni hükümet konağı ve adliye gibi kamu binalarının etkisiyle modernist dönemin MİA'sı, Hürriyet ve Suburcu caddeleri aksına doğru kaymıştır (Şekil 3). 1990 yılı ile birlikte yeni imar planları çerçevesinde uzmanlaşmış hizmet, finans ve şirket merkezleri ile zincir ve lüks otellerin İncilipınar mahallesi ve Gazi Muhtar Paşa aksında kümelenmesiyle kentin üçüncü MİA'sı şekillenmeye başlamıştır (Şekil 3). MİA'nın bu art arda yer değiştirmeleri sadece mekânsal açıdan basit bir yer değişikliği değil; aynı zamanda neoliberal kentleşme bağlamında piyasa disiplinini harekete geçiren, kentsel rantı yeniden dağıtan ve yeni kurumsal-mekânsal altyapıyı üreten tipik bir alan açma/alan doldurma (roll-out neoliberalism) pratiğiyle örtüşen bir eğilim sergilemektedir (Theodore vd., 2012; Küçük, 2020; Gülhan, 2025, s.128-129). Öte yandan kentin önceki dönemlerine ait ilk iki geleneksel MİA'sı, özellikle kültür ve gastronomi odaklı turizm canlandırma projeleriyle temel işlevleri farklılaşarak fonksiyonel bir dönüşüm geçirdiğine işaret etmektedir.

Şekil 3: Tarihsel Süreçte Gaziantep'in MİA ve Alt Merkezlerinin (Sub-center) Gelişimi

Bir diğer durum ise Gaziantep kentinin tek merkezli geleneksel yapısını terk ederek ana ulaşım koridorları ve konut yayılma alanları boyunca çok merkezli (alt merkez) ve çok bölgeli (alt kent-suburb) bir metropoliten forma dönüşmeye başladığı yönünde mekânsal ipuçları sunmaktadır (Şekil 3). Kentin çeperlerine doğru artan nüfus baskısı, zaman ve ulaşım maliyetlerinin artması, perakende sektöründeki dönüşümle ihtiyaçların yerinde karşılanması, kentin merkezindeki ana MİA'ya gitmeyi zorlaştırmakta; gözlemlerimiz onun yerine çeperdeki konut bölgelerinin merkezî noktalarında yeni alt merkezlerin (sub-centers) ve Garreau'nun (1991) 'kenar kent (edge city)' olarak tanımladığı görece kendine yeten hizmet alanlarının ortaya çıktığına işaret etmektedir (Şekil 3). Kentin her yönünde özellikle batı ve güneybatı gelişim koridorlarındaki (İbrahimli, İbrahimli-2, ICONOVA aksı, üniversite bölgesi, Karataş ve İbn-i Sina/Şehir Hastanesi bölgesi) alt kentlerde beliren bu alt merkezler; AVM'ler, özel sağlık yatırımları (özellikle özel hastaneler ve şehir hastanesi), eğitim kurumları (örneğin kolejler ve üniversite), bankacılık (örneğin şube ya da ATM yığılması) ve perakende hizmetleriyle donanarak bağımsız çekim merkezleri hâline dönüşmeye başladığı yönünde bir eğilim sergilemektedir (Şekil 3). Sonuç olarak, MİA'nın tarihsel süreçte görece desantralize olması ve ticaret-hizmet fonksiyonlarının kentsel çepere doğru saçaklanması, kentin mekânsal açıdan ulusal (korunaklı siteler) ve küresel (özellikle AVM yatırımları) sermaye akışlarına eklemlenen, parçalı, hiyerarşik ve çok odaklı hizmet kümelenmeleri şeklinde bir metropoliten kente dönüştüğü yönünde yorumlanabilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Gaziantep kentinin Tanzimat (1839) sonrası dönem ile 2025 arasındaki mekânsal gelişim ve dönüşümünü, Tekeli'nin yaklaşımı çerçevesinde farklı zaman aralıklarında etkili olan küresel, ulusal ve yerel dinamiklere göre incelemiştir. Kuramsal yorumlara dayalı olarak elde edilen bulgular, Gaziantep

kentinin mekânsal gelişiminin sanayileşme, göçe dayalı nüfus artışı, kurumsal düzenlemeler, sermaye hareketleri, meslek odaları, yerel sermaye örgütleri ile merkezî ve yerel yönetim politika ve kararlarıyla biçimlendiğine işaret etmektedir.

1980 sonrası dışa açılma, neoliberalizmin ilk evreleri ve esnek üretim süreçleri, özellikle Gaziantep'in yeni sanayi odaklarından biri olarak şekillenmesiyle birlikte kent, bir yandan sanayi ve ticaret kapasitesini artırırken öbür yandan yeni üretim alanlarının (OSB ve KSS) ve ikametgâh bölgelerinin çeperlere doğru yayılmasını ivmelendirmiştir. Özellikle 2001 sonrası dönemde bu gelişme, modernist ve sosyal refah odaklı kentsel pratiklerin piyasa temelli pratiklerle yeniden düzenlendiği (TOKİ projeleri, kentsel dönüşüm, kapalı siteler ve rezidanslar), ulusal ölçekte yaşanan neoliberal dönüşüm ve çok merkezli metropolitenleşme etkilerinin kentsel peyzaja yansıması bağlamında okunabilir (Theodore vd., 2012). Bu bağlamda Gaziantep kentinin mekânsal gelişimi, Brenner ve Theodore'un (2005) belirttiği 'fiilen var olan neoliberalizm' kapsamında, kentin geçmişten devraldığı sanayi altyapısı, kurumsal refleksleri ve mülkiyet yapısının etkili olduğu bir patika bağımlılığıyla şekillendiğine işaret etmektedir. Bu durum aynı zamanda Theodore vd.'nin (2012) de işaret ettiği yerel miras ile merkezi ve yerel kurumsal tercihlerin yönlendirdiği, kente özgü bir mekânsal üretim ve örgütlenme sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu süreçte özellikle yerel sermayenin hem devlet hem de yerel yönetimin yönlendirmesi ve yaptığı düzenlemelerle kentsel arsa, altyapı, konut ve gayrimenkul yatırımlarına yönelmesi (Küçük, 2020; Karaduman, 2025; Gülhan, 2025, s.132), Harvey'in (2012b; 2013; 2019) mekânsal düzenleme (spatial fix) yaklaşımıyla açıklanabilecek yeni bir mekânsal üretim biçiminin de yansıması olarak ele alınabilir. Bu çerçevede kentsel gelişmenin sadece çeperlere doğru genişlemediğini, mevcut kent dokusunun da kentsel dönüşüm, iyileştirme ve yenileme müdahaleleriyle yeniden yapılandırıldığı yönünde bir eğilim sergilemektedir. Tarihsel çekirdeğin olduğu bölgede ve eski konut dokusunda yürütülen iyileştirme ve restorasyon projeleri (örneğin Bey Mahallesi) kentin geleneksel dokusunu turizm ve hizmet odaklı tüketim mekânlarına dönüştürmüş (Analiz Planlama, 2018; Günaydın & Altunkasa, 2019); bir yandan kentin yine tarihî çekirdek bölgesinde kalan eski üretim alanı (örneğin Nizip Caddesi) kentsel dönüşüm kapsamına alınırken (Kalelioğlu, 2025), öbür yandan eskimiş konut alanlarında uygulanan kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin de kentsel rant dinamikleriyle ilişkili olduğu düşündürmekte ve bu durum yapılı çevreyi yeniden inşa eden temel mekânsal araçlar şeklinde yorumlanmaktadır (Gürbüz, 2013; Ecer & Kalelioğlu, 2020; Ayik & Enterili, 2020; Gülhan, 2025).

Gaziantep kentinin mekânsal dönüşümündeki bir diğer gelişme ise, MİA'nın tarihsel çekirdekten yeni bir lokasyona doğru (Gazi Muhtar Paşa) kayması ve özellikle 2001 yılı sonrası dönemde çeperlerde görece hizmet ve ticarete dayalı çok odaklı hizmet kümelenmesine dayalı alt merkezlerin ortaya çıkmasıdır. Bu gelişme, kentin tek merkezli formdan çok merkezli ve parçalı bir metropoliten forma yönelmeye başladığına dair bir eğilim sergilemektedir. Bu dönüşüm, Soja'nın postmetropolis yaklaşımı ile Garreau'nun çeperdeki yeni iş ve hizmet odaklarını açıklayan kenar kent (edge city) kavramı bağlamında da okunmaktadır (Soja, 2002; 2011; Garreau, 1991).

Sonuç olarak kentsel gelişme ve dönüşümde Gaziantep örneği, kentsel mekânın fiziksel genişlemesinin ötesinde, farklı ölçeklerdeki ekonomik, siyasal, toplumsal ve kurumsal dinamiklerin karşılıklı ve birbirleriyle olan ilişkileri sonucunda üretildiğini düşündürmektedir. Çalışmanın literatüre temel katkısı, kentteki mekânsal dönüşüm ve gelişimin bir yandan Theodore vd.'nin kentin tarihsel, kurumsal ve mülkiyet yapısının biçimlendirdiği patika bağımlı bir neoliberalleşme süreciyle ilişkili olduğu öbür yandan Harvey'in mekânsal düzenleme/çözüm yaklaşımı çerçevesinde kentsel mekânda yaşanan dönüşümün, Gaziantep örneğinde sermayenin merkezî ve yerel yönetim eliyle krizlere mekân üzerinden yanıt verme eğilimiyle ilişkili olduğuna dair fikir sunmaktadır. Buna ilaveten Tekeli'nin (2006) modernite çerçevesini Gaziantep özelinde uygulaması ve 1980 sonrası dönüşümü neoliberal kentleşme, mekânsal düzenleme ve alt merkez (sub-center) kavram ve kuramsal yorumlarla

değerlendirmesidir. Bu çok boyutlu yönüyle, Gaziantep özelinde yapılan diğer çalışmalardan ayrışmaktadır (Yüce, 2010; Yenice & Yenice, 2018; Ecer & Kalelioğlu, 2020; Ayik & Enterili, 2020). Çalışmanın temel kısıtı mikro ölçekteki veri setlerinin ve aktör analizlerinin kapsam dışı tutulmuş olmasıdır. Böylece kentsel rant ilişkileri ve transferi, mekânsal düzenleme, yerel sermaye iş birlikleri, çok merkezli kentleşme ve kurumsal patika bağımlılıkları gibi temalar ampirik olarak sınanmış kesin bulgular şeklinde nitelendirilmemeli; meydana gelen değişimlerin eleştirel kent literatürü kapsamında yapılan makro düzeydeki kuramsal yorumları olarak düşünülmelidir. Gelecekte saha çalışmasına dayalı olarak yapılacak mikro ölçekte bir araştırma bu çalışmanın kapsamını genişletecektir.

Etik Standartlar ve Yazar Beyanı

1. Yazar Katkıları (CRediT):

Çalışmanın tüm bölümleri yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

2. Etik Kurul İzni

Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur. Buna ilişkin ıslak imzalı etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarına eklenmiştir.

3. Yazarlık Katkısı ve Çıkar Çatışması

Yazar, araştırmanın planlama, gerçekleştirme, değerlendirme ve yayımlama aşamalarını etkileyebilecek herhangi bir mali, kurumsal, mesleki ya da kişisel çıkar çatışmasının bulunmadığını beyan eder.

4. Finansal Destek

Finansal destek bulunmamaktadır.

5. Veri Seti Beyanı

Bu çalışma kapsamında yeni bir veri seti üretilmemiştir.

6. Üretken Yapay Zekâ (ÜYZ) Kullanım Beyanı

Bu makalenin hazırlanması sürecinde üretken yapay zekâ araçlarından sadece dil düzenlemesi ve akademik anlatımın geliştirilmesi amacıyla sınırlı ölçüde faydalanılmıştır. Makalenin bilimsel içeriği, kullanılan veriler, veri analizleri, bulguların doğruluğu ve nihai metinden yazar sorumludur.

7. Teşekkür

Özgün haritaların hazırlanmasındaki teknik katkıları için coğrafyacı Hasan Alabbas'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Analiz Planlama. (2018). Nazım imar planı raporu: Gaziantep ili, Şehitkâmil ilçesi, muhtelif mahalle sınırları içerisinde kalan gelişme toplu konut alanı (Kuzeyşehir) ilave ve revizyon 1/5.000 ölçekli nazım imar planı [Rapor]. TOKİ; Gaziantep Büyükşehir Belediyesi.

Ataöv, A. ve Osmay, S. (2007). Türkiye'de kentsel dönüşüme yöntemsel bir yaklaşım. METU JFA 24(2), 57-82. https://hdl.handle.net/11511/50967

Aydınlı, H. İ. (2003). 1980 Sonrası Türk Belediye Sisteminde Yeni Liberal ve Desentralist Eğilimler. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5, 73-86. https://izlik.org/JA99LN56MK

Ayik, U. ve Enterili, Z. (2020). Değişen kent politikaları ve kentsel dönüşüm: Gaziantep Nuripazarbaşı mahallesi örneği. International Journal of Geography and Geography Education 41, 221-244. https://doi.org/10.32003/igge.649700

Bayirbağ, M. K. (2010). Local entrepreneurialism and state rescaling in Turkey. Urban Studies, 47(2), 363-385. https://doi.org/10.1177/0042098009349022

Bayraktar, H. (2004). XIX. yüzyılda Halep Eyaleti'nin iktisadi vaziyeti. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Tarih Şubesi Yayınları.

Boschma, R. A., & Frenken, K. (2006). Why is economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography. Journal of economic geography, 6(3), 273-302. https://doi.org/10.1093/jeg/lbi022

Brenner, N. ve Theodore, N. (2005). Neoliberalism and the urban condition. City 9(1), 101-107. https://doi.org/10.1080/13604810500092106

Canbakal, H. (2009). 17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı kentinde toplum ve siyaset. İletişim Yayınları.

Celińska-Janowicz, D., Smętkowski & Wojnar, K. (2021). Behavioural aspects of office space structures in the city: The case of Warsaw's Business Districts. Urban Planning 6(3), 431-443. https://doi.org/10.17645/up.v6i3.4259

Çetin, İ. (2012). Kentsel ayrışma ve mekânsal kümelenme biçimleri". İdealkent 3(7), 160-186. https://izlik.org/JA75ZM39XN

Dağlı, D. & Çağlıyan, A. (2021). Kentsel gelişim ve dönüşüm sürecinin belirlenmesi: Diyarbakır örneği. International Journal of Geography and Geography Education 43, 212-234. https://doi.org/10.32003/igge.819481

Ecer, H. & Kalelioğlu, M. R. (2020). Kentsel dönüşümün toplumsal yansıması: Gaziantep örneği. Şehir ve Medeniyet Dergisi, 12, 174-188. https://www.sehirvemedeniyetdergisi.org/wp-content/uploads/sm6_11/sm6_11_9.pdf

Eraydın, A. (2013). Değişen neoliberalizm ve kentsel alana yansımaları: Seçenekleri ve sonrasını düşünmek. KBAM, 4, 28-30.

Eraydın, A. (2002). Yeni sanayi odakları: Yerel kalkınmanın yeniden kavramlaştırılması. ODTÜ Yayınları.

Ergun, N. (2004). Gentrification in Istanbul. Cities, 21(5), 391-405. https://doi.org/10.1016/J.CITIES.2004.07.004

Erman, T. (2004). Gecekondu çalışmalarında 'öteki' olarak gecekondulu kurguları. European Journal of Turkish Studies, 1, 1-20. https://doi.org/10.4000/ejts.85

Erman, T. (2013). Küresel ve yerel dinamikler altında 'Anadolu Kaplanı' kentleri. İdealkent, 4(8), 50-73. https://izlik.org/JA55DC88YY

Gallagher, R., Sigler, T., & Liu, Y. (2025). How path dependent urban morphology restricts the effectiveness of rezoning for urban consolidation: Lessons from Brisbane, Australia. Journal of urban affairs, 47(4), 1208-1228. https://doi.org/10.1080/07352166.2023.2211770

Garreau, J. (1991). Edge City: Life on the New Frontier. Anchor.

GBB Konut. (2026). GBB Konut: Başvuru ve satış. Erişim tarihi 20 Ağustos 2026, https://gbbkonut.com.tr

Geniş, Ş. (2009). Neoliberal kentleşmenin mekânda yansımaları: İstanbul'da güvenlikli siteler. Toplum ve Bilim, 116, 121-156.

Göney, S. (1984). Şehir Coğrafyası I. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Gülhan, S.T. (2024, 21 Nisan). Konuta hücum anı: Gaziantep konut piyasasının aşırı ısınması (2020 Ocak-2022 Mart). [Blog yazısı]. https://sinantankutgulhan.com/konuta-hucum-ani-gaziantep-konut-piyasasinin-asiri-isinmasi-2020-ocak-2022-mart/

Gülhan, S. T. (2022). Neoliberalism and neo-dirigisme in action: The state–corporate alliance and the great housing rush of the 2000s in Istanbul, Turkey. Urban Studies, 59(7), 1443-1458. https://doi.org/10.1177/00420980211012618

Gülhan, S. T. (2025). Yeni kent sosyolojisinin yükselişi ve çöküşü. Nika Yayınevi.

Günay, B. (2006). Ankara çekirdek alanının oluşumu ve 1990 nazım planı hakkında bir değerlendirme. İçinde T. Şenyapılı (Ed.), Cumhuriyet'in Ankara'sı (ss. 60-119). ODTÜ Yayıncılık.

Günaydın, A. S., & Altunkasa, M. F. (2019). Tarihî kent merkezlerinin koruma ve geliştirme stratejilerinin belirlenmesi: Gaziantep örneği. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(17), 51-70. https://doi.org/10.29029/busbed.533414

Gürbüz, H. (2013). Türkiye'de otokratik motifli neo-liberal zihniyet algısının şehirleri yeniden biçimlendirişi: Gaziantep-Nuri Pazarbaşı Mahallesi örneği. KBAM, 4, 23-39.

Gürbüz, H., Koca, B. & Altınoluk, D. (2023). Türkiye'de neoliberal konut politikaları: Gaziantep örneği. Kent Akademisi 16(1), 122-137. https://doi.org/10.35674/kent.1153719

Güzey, Ö. (2012). Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamaları: Neo-liberal kent politikaları, yeni kentsel aktörler ve gecekondu alanları". İdealkent 3(7), 64-83. https://izlik.org/JA25TU28GU

Harvey, D. (2012a). Postmodernliğin durumu: Kültürel değişimin kökenleri üzerine bir araştırma (S. Savran, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eser 1989'da yayımlandı)

Harvey, D. (2012b). Sermayenin mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru. Sel. (Orijinal çalışma 2001 yılında yayımlandı).

Harvey, D. (2013). Asi şehirler: Şehir hakkından kentsel devrime doğru (A. D. Temiz, Çev.). Metis Yayınları (Orijinal çalışma 2012 yılında yayımlandı).

Harvey, D. (2019). Dünyanın halleri. İstanbul: Sel. (Orijinal çalışma 2016 yılında yayımlandı).

Herdem, B. (2021). Altkentleşme ve site hayatı: Gaziantep Karataş örneği. [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Hıdıroğlu, F. M. (2019). Tarihî bir kentin morfolojik gelişiminde plan kararlarının etkisi: 1938–2015 döneminde Gaziantep örneği [Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Işık, O. (1999). Kentlerde, kentleşmeye ve 21. yüzyılın eşiğinde Türkiye kentlerine dair. Toplum ve Hekim 14(3). https://www.belgelik.dr.tr/ToplumHekim/kayit_goster.php?Id=1395

Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M. (2012). Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği: Gecekondulaşma ve kent yoksulları: Sultanbeyli örneği. İletişim Yayınları.

İller Bankası. (1972). Gaziantep kent bütünü analitik etüdleri. İller Bankası İmar Planlama Dairesi Reisliği.

İzmen, Ü., Daş, Z. Ö., & Özbal, Y. (2015). Bölgesel kalkınma dinamikleri: İhracat ve sanayi kenti Gaziantep, rekabet gücü analizi ve 2023 senaryoları. TİM; TÜRKONFED

Jansen, H., Moest, W. & Cuda, A. (1938). Gesamtbebauungsplan, Gaziantep [Map; Zonenplan 1:5000]. Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin, Inventar-Nr. 23416. https://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/P/154295.php

Kalelioğlu, M.R. (2025). Gaziantep imalat sanayinde fordist üretimden post-fordizme geçiş süreci: Mekânsal dönüşümün dinamikleri ve sonuçları. Türk Coğrafya Dergisi 88, 211-226. https://doi.org/10.17211/tcd.1766334

Karaduman, A.S. (2025). Antep'te büyüme makinesi: Büyüme koalisyonları bağlamında yerel aktörler ve planlama kararları ilişkisi. [Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kaya, İ. (2014). Nitel araştırma yöntemleri. İçinde Y. Arı - İ. Kaya (ed.), Coğrafya Araştırma Yöntemleri (ss. 267-301). Coğrafyacılar Derneği.

Kazgan, G. (2013). Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi: Birinci küreselleşmeden ikinci küreselleşmeye. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keleş, R. (2017). Kentleşme politikası. İmge Kitabevi.

Keyder, Ç. (2006). Soylulaştırma, kapitalizmin kentsel mekân düzeyinde yansımasıdır. Mimarist Dergisi 6(21), 46-51.

Keyman, F., & Lorasdağı, B. K. (2010). Kentler: Anadolu'nun dönüşümü, Türkiye'nin geleceği. Doğan Kitap.

Kıray, M. (1972). Gecekondu: Az gelişmiş ülkelerde hızla topraktan kopma ve kentle bütünleşmeme. SBF Dergisi 27(3), 561-574. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001108

Kulözü, N. (2016). Bir mekânsal modernleşme öyküsü: Erzurum kenti ve kentsel mekânında ikili dokunun oluşumu". İdealkent 7(18), 22-47. https://izlik.org/JA62DA67NK

Kuyucu, F. & Say-Özer, Y. (2019). Hermann Jansen'in planlama ilkelerini Gaziantep kent planı üzerinden okumak. Mimarlık, 409, 60-66. http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=423&RecID=4824

Küçük, H. (2020). Konut piyasasının ekonomi politiği: Gaziantep vakası. [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Martin, R., & Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. Journal of economic geography, 6(4), 395-437. https://doi.org/10.1093/jeg/lbl012

Metlioğlu, S. Ö. (2021). Kapital Birikim Süreçleri ve Kent Kuramları. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 14(33), 184-202. 10.12981/mahder.869440

Öktem, B. (2006). Neoliberal küreselleşmenin kentlerde inşası: AKP'nin küresel kent söylemi ve İstanbul'un kentsel dönüşüm projeleri. Planlama Dergisi 2(36), 53-63. https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/0aee3a5f4643755_ek.pdf

Öktem, B. (2011). İstanbul'da neoliberal kentleşme modelinin sosyo-mekânsal izdüşümleri. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 44, 23-40. https://izlik.org/JA57SR37PX

Özatağan, G. & Güvenç, M. (2013). Kent bölgelerde uzmanlaşmış hizmet işlevlerinin yükselişi, mekânsal yer seçiminde değişen eğilimler ve metropoliten merkeze olası etkileri: İzmir örneği. 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ankara, 615-632.

Pamuk, Ş. (2021). Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi: Büyüme, kurumlar ve bölüşüm. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Peck, J., Theodore, N. & Brenner, N. (2009). Neoliberal urbanism: Models, moments, mutations. SAIS Review of International Affairs, 29(1), 49–66. https://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=Neoliberal+Urbanism%3A+Models%2C+Moments%2C+Mutations&so=rel

Penpecioğlu, M. (2013). Büyük ölçekli kentsel projeler, mekânın üretimi ve neo-liberal hegemonya: İzmir örneğinde karşılaştırmalı bir araştırma. Megaron Dergisi, 8(2), 97-114. https://dx.doi.org/10.5505/MEGARON.2013.87597

Penpecioğlu, M. (2011). Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı: Yapılı çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler. Birikim, 270, 62-73.

Polanyi, K. (2020). Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri (Çev. A. Buğra). İletişim (Orijinal çalışma 1944 yılında yayımlandı).

Sakar, S. & Ünlü, T. (2019). Mekânın biçimlenişi ve kentsel karakterin oluşumu: İzmir (Kemeraltı) örneği. Planlama Dergisi 29(2), 129-146. https://dx.doi.org/10.14744/planlama.2019.91886

Schindler, M., & Dionisio, R. (2021). A framework to assess impacts of path dependence on urban planning outcomes, induced through the use of decision-support tools. Cities, 115, 103256.

Soja, E. W. (2002). Postmetropolis üzerine altı söylem. (Çev. ve Der. A. Alkan & B. Duru). 20. Yüzyıl kenti içinde (ss.285-306). İmge Kitabevi, https://bulentduru.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/09/edward_w-_soja_postmetropolis_uzerine_al.pdf

Soja, E. W. (2011). Beyond postmetropolis. Urban Geography 32(4), 451-469. https://doi.org/10.2747/0272-3638.32.4.451

Sönmez, M.E. (2018). Gaziantep şehrinin geçmişten günümüze alansal gelişimi. Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi 1(1), 115-136. https://izlik.org/JA92PA94GS

Stavrides, S. (2016). Kentsel heterotopya (Çev. A. Karatay). Sel.

Şahin, C. (2015). İstanbul'un cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi. Büyük İstanbul tarihi. İSAM 1. (ss.456-477). https://makale.isam.org.tr/handle/123456789/292646

Şahinbey Kaymakamlığı. (2024). Muhtarlarımız. Erişim 03 Nisan 2026. https://www.sahinbey.gov.tr/sahinbey-mahalle-muhtarlari-listesi-2024

Şehitkamil Kaymakamlığı. (2024). Muhtarlarımız. Erişim 03 Nisan 2026. https://www.sehitkamil.gov.tr/muhtarlarimiz

Şengül, H. T. (2009). Kentsel çelişki ve siyaset kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi. İmge kitabevi.

Tekeli, İ. (2011a). Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları. Tarih Vakfı Yurt Yay.

Tekeli, İ. (2011b). Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm. Tarih Vakfı Yurt Yay.

Tekeli, İ. (2010). Konut sorununu konut sunum biçimleriyle düşünmek. Tarih Vakfı Yurt Yay.

Tekeli, İ. (2009). Modernizm, modernite ve Türkiye'nin kent planlama tarihi. Tarih Vakfı Yurt Yay.

Tekeli, İ. (2006). Kent tarihi yazımı konusunda yeni bir paradigma önerisi. İçinde T. Şenyapılı (Ed.), Özcan Altaban'a armağan: Cumhuriyet'in Ankara'sı, (ss. 2-21). ODTÜ.

Temiz, A. D. (2013). Sunuş. İçinde D. Harvey, Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru (A. D. Temiz, Çev), (ss. 9–28). Metis Yayınları.

Theodore, N., Peck, J. & Brenner, N. (2012). Neoliberal urbanism: Cities and the rule of markets. (Çev. Ş. Geniş). İdealkent 3(7), 21-37. https://izlik.org/JA26XK44LD.

Tolun-Denker, B. (1976). Şehir içi arazi kullanılışı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Turut, H., & Özgür, E. M. (2018). Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak. Ege Coğrafya Dergisi, 27(1), 1-19. https://izlik.org/JA26ES25RX

Tunçdilek, N. (1986). Türkiye'de yerleşmenin evrimi (Vol. 4). İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). TÜİK istatistik veri portalı. https://data.tuik.gov.tr/

TÜRKONFED. (2017). Kent-bölge: Yerel kalkınmada yeni dinamikler: Türkiye'nin kentlerinden kentlerin Türkiye'si'ne. Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu.

Tümertekin, E. (1965). Türkiye'deki Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırması, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını.

Tümertekin, E. (1973). Türkiye'de şehirleşme ve şehirsel fonksiyonlar. İstanbul Üniversitesi.

Uğurlu, Ö. (2013). Neoliberal politikalar ekseninde Türkiye'de kentsel mekânin yeniden üretimi. TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 13(47), 2-12. https://izlik.org/JA85MZ89PJ

Uzun, C.N. (2006). Ankara'da konut alanlarının dönüşümü: Kentsel dönüşüm projeleri. İçinde T. Şenyapılı (Ed.), Özcan Altaban'a armağan: Cumhuriyet'in Ankara'sı, (s. 198-215). ODTÜ.

Vergne, J. P., & Durand, R. (2010). The missing link between the theory and empirics of path dependence: Conceptual clarification, testability issue, and methodological implications. Journal of management studies, 47(4), 736-759.

Yalçıntan, M.C., Çalışkan, Ç.O., Çılgın, K. & Dündar, U. (2014). İstanbul dönüşüm coğrafyası. İçinde C. Özbay & A.B. Candan (ed.). Yeni İstanbul çalışmaları: Sınırlar, mücadeleler, açılımlar, (s. 47-70). Metis Yayıncılık.

Yenice, M.S. (2012). Konya kentinin planlama tarihi ve mekânsal gelişimi. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi 28(4), 343-350. https://izlik.org/JA73GA99WJ

Yenice, M.S. & Karadayı-Yenice, T. (2018). Gaziantep kenti planlama deneyimleri üzerine bir süreç değerlendirmesi. Gaziantep University Journal of Social Sciences 17(2), 552-562. https://doi.org/10.21547/jss.374644

Yetişkul, E. (2020). Kentler ve Yeni Kentsel Kuramlar: Kentleşmeyi Merkezine Alan Üç Kuram Üzerine. Planlama, 30(3), 332. https://dx.doi.org/10.14744/planlama.2020.81488

Yiğit, İ. (2019). Çankırı şehrinin mekânsal gelişimi. International Journal of Geography and Geography Education 39, 203-220. https://doi.org/10.32003/iggei.491004

Yurt Ansiklopedisi. (1982). Yurt ansiklopedisi. Anadolu Yayıncılık.

Yüce, B. (2010). Osmanlı son dönemi ile erken Cumhuriyet dönemi arasında Gaziantep'te mimari dokunun değişimi (1839-1950). [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez merkezi.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The spatial organization of cities experiencing industrialization and rapid population growth—both globally and in Turkey—is shaped by the interplay of urban rent dynamics arising from national development plans and policies, planning decisions, and the concentration of capital on urban land, all grounded in both modernist and neoliberal policies. Gaziantep, one of Turkey's most significant new industrial hubs over the past four decades, has evolved from a single-center regional form in the mid-19th century to a polycentric form. However, while the city's historical-spatial development is typically addressed in literature guided by various disciplines—often based on very short time frames or solely on technical analyses of zoning plans—few studies examine its long-term spatial growth between 1839 and 2025 through long-term periodization and a holistic perspective. This study aims to present the stages of Gaziantep's spatial development and transformation from the late Ottoman era (1839) to the present (2025) within a holistic framework, in the context of the time-space relationship.

Research Questions

This study, which aims to delineate the stages of spatial development and transformation within the city of Gaziantep, is organized around the following principal research questions:

• How are the transformations induced by global, national, and local dynamics during various historical periods reflected in the urban form?

• Which historical milestones delineate the spatial expansion of Gaziantep in relation to housing, production, and transportation networks?

• Based on which historical milestones have there been shifts in the city's Central Business District (CBD)? Does the original historical core of the CBD still function as it once did?

Theoretical and Conceptual Framework

Neoliberalism and globalization are associated with the phenomenon of time-space compression, which, on the one hand, accelerates the circulation of capital and modifies spatial barriers (Harvey, 2019/1989). Conversely, these processes also reshape the morphological and functional structure of the urban fabric through the interaction of diverse economic, institutional, and political forces (Brenner & Theodore, 2005; Tekeli, 2009). A review of the scholarly literature concerning the development of Turkish urban centers indicates that the evolution of urban space is primarily understood through the chronology of successive zoning plans and administrative decisions (e.g., Günay, 2006; Yenice, 2012; Şahin, 2015; Sakar & Ünlü, 2019). Additionally, the development is addressed through a descriptive approach focused on the physical expansion of urban space and alterations in land-use functions (Yiğit, 2019; Dağlı & Çağlıyan, 2021). However, confining the city to planning history or morphological change conceals the economic and political forces underlying spatial transformation. Consequently, this study emphasizes the need for both theoretical and empirical research that links physical-spatial changes to the social, economic, and institutional processes that generate them within a historical-dialectical framework (Tekeli, 2006). Moreover, critical studies developed over the past twenty-five years, which analyze the city within the context of political economy, urban rent, neoliberalization, and the right to the city, have enriched the body of literature on urbanization and spatial transformation in Turkey from both theoretical perspectives (Kıray, 1972; Şengül, 2009; Işık & Pınarcıoğlu, 2012; Keleş, 2017; Tekeli, 2009; 2010) and empirical investigations (Uzun, 2006; Geniş, 2009; Penpecioğlu, 2011; Güzey, 2012; Erman, 2013; Yalçıntan et al., 2014; Gülhan, 2022). İlhan Tekeli (2006) classified the modernization process of Turkish cities into four periods: the "timid" period (1850–1923), the "radical" period (1923–1950), the "populist" period (1950–1980), and the "erosion of modernity" period (post-1980). Nevertheless, the transition to a metropolitan city and neoliberal

restructuring from 2000 onward (up to 2025) has been incorporated as a fifth period within Tekeli's (2006) framework. Although no existing research fully aligns with this framework, particularly for Gaziantep, Yenice and Yenice (2018) examined the city's spatial development through an analysis of zoning plans.

Understanding the city's spatial development and the ruptures in its spatiotemporal scale requires a holistic approach that addresses institutional modernization, the dynamics of neoliberalization, and contemporary models of urban sprawl. First, this study expands Tekeli's four-phase model to five phases and situates the city's spatial development within an integrated historical-spatial framework spanning a long time period. In addition to Tekeli's paradigm, the study adopts an approach that explains the transformations—particularly those occurring after 2000—through Harvey's spatial fix, Brenner and Theodore's neoliberal urbanization, and Soja and Garreau's polycentric/peripheral city theories.

Material and Methods

The study employs a mixed-methods approach that integrates qualitative data collection, document analysis, telephone interviews with neighbourhood headmen (muhtars), direct spatial observation, and mapping techniques utilizing Geographic Information Systems (GIS). It identifies shifts within Gaziantep's Central Business District (CBD) over time, as well as the emergence of a polycentric urban form since 2001. The research maps the spatial distribution of bank branches and ATM clusters, large-scale healthcare complexes (such as private hospitals), university campuses, retail-oriented local markets, and shopping malls as indicators of the city's periphery. It also analyzes visual data, including zoning plans and reports from various institutions, that reflect Gaziantep's historical development. When existing data were inadequate to capture the city's rapid development and transformation, the study used direct observation techniques based on on-site descriptions.

Findings and Discussion

This study has revealed that Gaziantep's spatial development took shape over five main periods:

- 1839–1923 (From the Tanzimat to the Republic): The traditional organic fabric of the citadel and its surroundings—characterized by the caravanserai district and artisanal workshops—was preserved as a single-centered core structure.

- 1923–1950 (Early Republic and Radical Modernity): In line with the 1938 Jansen Plan, a new development axis was established featuring the station axis, public buildings, and planned residential areas; the manufacturing industry concentrated in the city's east and southeast (Nizip Street, Şehreküstü-Ünaldı).

- 1951–1980 (Populist Modernity and Rapid Spatial Expansion): Along with rural-to-urban migration, shantytowns spread along the northern and eastern periphery; the city's first planned industrial zones were established; and a second MIA became distinct around the traditional center.

- 1981–2000 (Erosion of Modernity, Neoliberal Opening to the Outside, and Decentralization of Industry): With export-oriented industrialization, manufacturing facilities within the city were relocated to the Organized Industrial Zones (OIZ) in the city's northwest, and the third MIA shifted westward from the historic core.

- from 2001 onwards (Metropolitan Transformation, MIA Decentralization, and a Polycentric Structure): The city comprises 6 Organized Industrial Zones, luxury residential complexes (İbrahimli 1-2), large-scale public housing areas (Kuzeyşehir, Güneyşehir), a third-generation MIA (Değirmiçem–Gazi Muhtar Paşa corridor), and peripheral sub-centers (Karataş, İbrahimli, Gazikent, etc.), taking on a polycentric and fragmented metropolitan form.

The findings show that Gaziantep's spatial development was shaped not only by planning decisions but also by industrialization, migration-driven population growth, institutional regulations, capital flows, professional associations, local capital organizations, and local government policies and decisions. The post-1980 opening to the outside world, the early stages of neoliberalism, and flexible production processes have, on the one hand, increased Gaziantep's industrial and commercial capacity while, on the other hand, accelerating the expansion of new production areas (industrial zones and small-scale industrial zones) and residential areas toward the city's

periphery. Particularly in the post-2000 period, this development—marked by capital's shift toward investments in urban land, infrastructure, housing, and real estate (Küçük, 2020; Karaduman, 2025)- has given rise to a new form of spatial production that can be explained by Harvey's (2012b; 2013; 2019) "spatial fix" approach. Furthermore, the city has begun to shift from a single-centered form to a polycentric and fragmented metropolitan form. This transformation can be considered within the framework of Soja's "postmetropolis" approach and Garreau's concept of the "edge city," which explains new centers of business and services on the periphery (Soja, 2002; 2011; Garreau, 1991).

Conclusions

Gaziantep has demonstrated dynamic spatial development, transitioning over the long term from a traditional, single-centered urban fabric to a polycentric configuration, particularly following the decentralization of industry and residential zones after 1980. This research applies Tekeli's (2006) periodization of modernity—expanded to encompass five periods to include developments post-2000—to Gaziantep's long-term urban development; It offers a comprehensive model of the spatial organization of industrial, MIA, and residential areas within the existing body of urban geography literature. The study was confined to the city's macro-spatial expansion; however, micro-scale aspects such as income disparities and socio-cultural segregation were not examined in detail. Furthermore, subsequent research could explore transportation and accessibility relationships between the city center and new satellite towns—including Kuzeyşehir, Güneyşehir, and the recent Bahçelievler project—their integration into the polycentric framework, and the impacts of recent population movements on urban sprawl, using spatial analysis techniques.